

บทที่ ๕

วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวลื้อในจังหวัดน่าน

ลื้อเมืองน่านธำรงรักษาวิถีชีวิตดั้งเดิม สืบทอดคติความเชื่อและขนบธรรมเนียมประเพณีของตนไว้ได้เป็นระยะเวลาาน เนื่องจากสภาพที่ตั้งของจังหวัดน่านที่อยู่ห่างไกล ยากแก่การเข้าถึง จนมีเรื่องชวนหัวเล่าขานกันว่า เมืองน่านนั้นเดิมชื่อเมืองนาน เพราะใช้เวลาเดินทางนานมากกว่าจะมาถึง ลักษณะที่ตั้งที่ค่อนข้างโดดเดี่ยวนี้เอง ทำให้น่านได้รับอิทธิพลจากภายนอกน้อยกว่าจังหวัดใหญ่ๆ ที่เข้าถึงได้ง่าย อย่างเช่น เชียงใหม่และลำปาง สภาพเศรษฐกิจและสังคมของน่านเปลี่ยนแปลงอย่างช้าๆ มาจนถึงพ.ศ. ๒๕๑๕ น่านก็ยังมีการค้าแบบแลกเปลี่ยนสินค้าอยู่ สภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นภูเขา มีที่ราบซึ่งเป็นที่ตั้งถิ่นฐานอยู่กระจัดกระจาย เป็นที่ราบแคบๆริมฝั่งแม่น้ำสำหรับทำการเพาะปลูกอย่างจำกัด อำเภอปัวซึ่งเป็นเขตที่มีชาวลื้ออยู่เป็นจำนวนมากที่สุด อยู่ห่างจากตัวอำเภอเมืองน่าน ถึง ๖๐ กิโลเมตร ตอนกลางของอำเภอบริเวณตำบลภูคาและตำบลศิลาแลง มีเทือกเขาคอยภูคาซึ่งมียอดเขาสูงถึง ๑๕๘๕ เมตร เป็นเทือกเขาที่ทอดยาวเหนือใต้ที่สูงที่สุดของน่าน¹

สภาพภูมิศาสตร์ของน่านทำให้ความเป็นอยู่ของประชาชนใกล้ชิดและผูกพันกับธรรมชาติ จะเห็นได้จากการที่ชื่อของหมู่บ้านจะมาจากชื่อต้นไม้ เช่น บ้านเลี้ยว บ้านคันฮ่าง บ้านถ่อน บ้านศรีมูล บ้านป่าตอง บ้านเฮี้ย และบ้านฮ้อ นอกจากนี้ยังเป็นชื่อที่ตรงสภาพนิเวศวิทยา เช่น บ้านหนอง บ้านหัวไต้ บ้านหัวไร่ บ้านคอนแก้ว บ้านฝาย บ้านหัวน้ำ และบ้านเหล่าเป็นต้น ชาวบ้านต้องพึ่งตนเองและต้องร่วมมือกันในห้องถิ่นอย่างมาก เพื่อความอยู่รอดของตน สภาพเช่นนี้มีผลกำหนดวิถีการดำรงชีวิตของชาวลื้อตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดกันมาหลายชั่วคน ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน วิถีชีวิตและฮีตเก่าหลายอย่างถูกละเลยหรือดัดแปลงให้สอดคล้องกับยุคสมัย ในที่นี้จะขอเสนอวิถีชีวิตและฮีตเก่าที่ชาวลื้อเคยปฏิบัติในครอบครัวและชุมชน ประเพณีและพิธีกรรมเพื่อความอยู่ดีกินดีและความสงบมั่นคง ฮีตเหล่านี้บางอย่างยังคงอยู่ บางอย่างจกวันปฏิบัติไปแล้วเนื่องจากอิทธิพลของความทันสมัยที่เข้ามาสู่สังคมชาวลื้อ

วิถีชีวิตของชาวลื้อ

จากการเลือกที่ตั้งถิ่นฐานที่เป็นที่ราบลุ่มติดกับลำน้ำหรือลำห้วย ทำให้เห็นธรรมชาติความเป็นเกษตรกรของชาวลื้อผู้อาศัยทรัพยากรดินและน้ำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ที่ดินที่อุดมสมบูรณ์มักจะอยู่ใกล้แม่น้ำ หากไม่มีทางเลือกหมู่บ้านหรือชาวบ้านก็ต้องปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติหรือให้อยู่รอดได้ด้วยวิธีการหาแหล่งน้ำที่ชุมชนจะใช้ในการเพาะปลูกได้ ดังนั้นสิ่งที่จะควบคู่ไปกับห้อง

¹ ฐานข้อมูลการอำเภอปัว จังหวัดน่าน พ.ศ. ๒๕๓๕, หน้า ๕.

นาสินใหญ่ล้อมรอบหมู่บ้านก็คือ ระบบการชลประทานหมู่บ้านที่ถือได้ว่าเป็นหัวใจและความอยู่รอดของชุมชน

ระบบการชลประทานในล้านนาไม่ว่าที่ไหนส่วนเกิดจากหยาดเหงื่อแรงงานของชาวบ้านที่ทุ่มเทไปเพื่อปากท้องของตนเองและครอบครัว ระบบชลประทานจึงเป็นเหมือนกลไกทางสังคมที่ผูกพันชาวบ้านเข้าด้วยกัน ฝ่ายน้ำแต่ละแห่งจะมีนายฝ่ายปกครองดูแล นายฝ่ายมักเลือกมาจากชาวบ้านที่มีฐานะดี มีที่นามาก ทำหน้าที่ในการจัดระบบชลประทานโดยไม่ได้รับค่าตอบแทนเป็นเงิน แต่จะได้รับการสิทธิพิเศษไม่ต้องหาอุปกรณ์มาช่วยซ่อมเหมืองฝาย และบางแห่งเมื่อเสร็จจากการเก็บเกี่ยวชาวบ้านจะต้องแบ่งข้าวให้นายฝ่ายไร่ละ ๑ ลิตร หรือ ๔-๕ ทะนาน นายฝ่าย หรือ แก่ฝ่าย หรือ ทนายฝ่ายทำหน้าที่แบ่งน้ำให้แก่ชาวบ้านในฤดูทำนา มีการแบ่งน้ำเป็นเขียง เรียกว่า เขียงน้ำ ทางแห่งนายฝ่ายมีตำแหน่งเป็นพญาฝ่าย ฝ่ายใหญ่จะอยู่ภายใต้การดูแลของเจ้าเมือง เมื่อถึงเวลาจะเรียกเกณฑ์ชาวบ้านให้มาขุดเหมืองตีฝาย เพื่อเตรียมรับฤดูน้ำหลาก ทุกๆปีจะมีการซ่อมแซมเหมืองฝาย เพราะสมัยก่อนวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างเหมืองฝายไม่แข็งแรงถาวรนัก มักประกอบด้วยไม้ หิน และดินทราย ชาวบ้านจะไปทำงานตามความรับผิดชอบของตนเอง ตามจำนวนที่นาที่ใช้ น้ำ คนที่มีนามากก็ไปหลายวัน เช่น มีนา ๔ ไร่ไปทำทุกวัน มีนาเพียงไร่เดียวไปวันเว้นวัน ในสมัยก่อนมีการแบ่งที่นาโดยนา ๔ ไร่เรียกว่า ๑ ค้ำ ใช้สำหรับการแบ่งน้ำ โดยนายฝ่ายจะแบ่งน้ำตามจำนวนที่นาของชาวบ้าน^๑

ส่วนใหญ่ชาวลือเป็นชาวนาที่ยังชีพด้วยการเพาะปลูกข้าวและพืชผลต่างๆสำหรับบริโภคภายในครัวเรือนและขายบ้างเมื่อมีเหลือ ยังไม่เป็นพ่อค้ายนายทุน แต่เป็นพ่อค้าชาวนาที่มักจะทำการค้าเมื่อว่างจากการทำนาแล้ว จากที่ตั้งของน่าน ทำให้มีการค้าขายระหว่างเมืองต่างๆ เช่น การค้าวัวต่ง เช่นเดียวกับเมืองอื่นๆของล้านนา ชาวบ้านที่ว่างจากการทำนาเพาะปลูกแล้ว จะรวมกันเดินทางไปค้าขายยังเมืองต่างๆ เช่น เมืองหงสาวดีและเมืองเงิน^๒ ในเขตลาวซึ่งในบางยุคสมัยอาจขึ้นอยู่กับเมืองน่าน การค้าที่แพร่หลายคือ การค้าเกลือ เนื่องจากเมืองน่านมีบ่อเกลือสินเธาว์ซึ่งถือว่าเป็นสินค้านำเข้าเป็นในสมัยนั้น แต่แต่ละปีชาวบ้านจะทำการค้าเกลือปีละ ๑-๒ ครั้งในเดือน ๔ และเดือน ๕ โดยนำข้าวไปขายแลกเกลือ ชาวบ้านหนองจะนำวัวต่งเดินทางเป็นเวลา ๒ คืน จากบ้านหนองไปบ้านนาแลและบ่อเกลือ เกลือเป็นสินค้าที่สามารถนำขายหรือแลกกับเสื้อผ้า ชาวบ้านตั้งฮ้างเดินทางไปแพร่พร้อมกับนำเกลือไปขายด้วยทุกปี^๓

^๑ สันกษณัฒนาชอง สมภักดิ์ ธาตุ ๑๖ ปี บ้านเลขที่ ๔ บ้านดอน ตำบลจอมพระ อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๑๖. นายพิง นนทรภักดิ์ ธาตุ ๑๖ ปี บ้านเลขที่ ๒๑ บ้านนาท่า ตำบลสีดาเพชร อำเภอปัว จังหวัดน่าน วันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๑๖. และนายทอง ตูทแก้ว ธาตุ ๑๕ ปี บ้านเลขที่ ๑ บ้านทุ่งรัตนาร ตำบลสีดาเพชร อำเภอปัว จังหวัดน่าน วันที่ ๑๑ มิถุนายน ๒๕๑๖.

^๒ สันกษณัฒ นายประหัต วัชรกร ธาตุ ๑๒ ปี บ้านเลขที่ ๔๔ บ้านคันทอง ตำบลป่าคา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๑๖.

^๓ สันกษณัฒนาชอง แสงนันทะ ธาตุ ๑๕ ปี บ้านเลขที่ ๕๐ บ้านสบข่าง ตำบลป่าเลาหลวง อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน วันที่ ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๑๖. นายจันทร์ ไชยบุณย ธาตุ ๑๕ ปี บ้านเลขที่ ๑๒ บ้านหนอง ตำบลจอม อำเภอ ท่าวังผา จังหวัดน่าน วันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๑๖.

นอกจากการค้าเกลือแล้วยังมีการค้าหมากและพลู มีการปลูกหมากในหมู่บ้านต่างๆ จำนวนมากจนเพียงพอที่จะนำไปขายยังถิ่นอื่นๆ ชาวลื้อนำหมากคิบและหมากฝานตากแห้งร้อยเป็น พวงไปขายที่แพร่ พะเยา และเชียงรายและลาว^๖

สินค้าที่บรรทุกว้าวต่างไปขายยังมี ผ้าชนิดหนา โอ่งดิน หม้อดิน ยาเส้น หนุมและเมี่ยง นอกจากนี้ยังมีการค้ากับชาวคอยที่นำของป่าประเภท เขากวาง หนังสัตว์ เนื้อสัตว์ป่าและ เมล็ดงา มาแลกข้าว เกลือ และเสื้อผ้า ในระยะหลังมีพ่อค้าจีนเดินทางไปตามหมู่บ้านต่างๆเพื่อซื้อสินค้าพื้น เมืองไปขายหรือนำสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคของตนจากในเมืองไปขายให้ชาวบ้านที่อยู่ห่างไกล การค้าทางไกลเหล่านี้มีผลต่อการค้าวัวควายด้วย ชาวบ้านต้นฮ้างเดินทางไปขายยาเส้นและหมากที่แพร่ ได้เงินพอสมควรก็จะลงทุนซื้อวัวต่างกลับบ้านเพื่อใช้ในการเดินทางค้าขายต่อไป^๗ ไม่เพียงแต่ชาวลื้อ จากน่านจะเดินทางออกไปค้าขายต่างถิ่น ในแต่ละวันก็มีพ่อค้าจากต่างถิ่นเดินทางนำสินค้ามาสู่ น่านด้วยเช่นกัน

การดำรงชีวิตชาวลื้อดำเนินไปด้วยการพึ่งตนเองเป็นส่วนใหญ่ เสร็จจากหน้านาผู้ชายตีเหล็กผู้หญิงทอผ้า เครื่องแต่งกายของชาวลื้อที่นิยมกันในสมัยก่อนถูกประดิษฐ์ด้วยฝีมือของแม่ เมีย หรือลูกสาว ชายลื้อมักนุ่งผ้าด้อย (หางควาย) เพื่อความสะดวกสบายเมื่ออยู่กับบ้านหรือทำงาน สมบุกสมบัน และถือโอกาสแสดงสายสักหมึก เครื่องหมายของชายชาติริชาวลื้ออีกด้วยเพราะจะมี การนุ่งสั้นมากจนเห็นโคนขาที่มีรอยสักหมึกดำ หรือนุ่งกางเกงตามคู่มือเขมย้อมด้วยใบฮ่อมเมื่อ ต้องการความเป็นระเบียบเรียบร้อย เดิมชายกางเกงมีผ้าสีต่างๆเย็บติดเป็นชั้นๆ ปลายแขนเสื้อติดแถบ ผ้าสีเช่นกัน มีการแหวกตะเข็บที่ชายเสื้อ ตะเข็บเสื้อหรือสาบเสื้อกั้นด้วยผ้าสี ติดกระดุมเป็นแถว ถ้าอากาศร้อนจะไม่สวมเสื้อ เสื้อหากสวมเป็นเสื้อสีดำหรือขาวแขนยาว ติดกระดุมเงินหรือกระดุม กะลามะพร้าว สวมรองเท้าไม้หรือรองเท้าหนังวัวหนังควาย ผู้ชายจะเจาะหู ใส่ถ่านหู หรือ ทัด บูหรืหรือดอกไม้ เวลาทำงานนอกบ้านจะโปกหัวด้วยผ้าขาวนำหน่อหรือผ้าแดง ยามแต่งกายไปเฝ้า สาวจะต้องมีมีดคูบ เป็นมีดค้ำฆาตกรหรือกระบองที่หัวทำด้วยเขากวายนับไปด้วย^๘ ความ นิยมอันหนึ่งของฝ่ายชายคือการสักหมึก จะสักตั้งแต่บั้นเอวลงไปถึงหน้าแข้งแบบลื้อแท้ ระยะหลังๆ ลดลงเหลือเพียงหน้าขาถึงแข้ง ราคาตัวสักข้างละ ๒ บาท การสักแสดงความเป็นชายชาติริเข้มแข็งอด ทน ใครไม่สักจะดูเหมือนผู้หญิงไป ผู้หญิงเองก็ไม่นิยมผู้ชายที่ไม่สัก^๙

^๖ สัมภาษณ์ นายทอง ดุทธแก้ว อายุ ๖๔ ปี บ้านเลขที่ ๑ บ้านทุ่งวัฒนา ต.ตลาดพร อ.ปัว น่าน วันที่ ๓๑ มิถุนายน ๒๕๖๖.

^๗ สัมภาษณ์ นายพิง ตรีทิพย์ อังแก้ว.

^๘ สัมภาษณ์ เมื่อดูแสง ๓๖ ปี บ้านต้นฮ้าง อ.ท่าวังผา จ.น่าน วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^๙ สัมภาษณ์นายทอง คนทิพย์ อายุ ๖๖ ปี และนางบัวเทพ คนทิพย์ อายุ ๖๑ ปี บ้านเลขที่ ๔ บ้านดอน ต.จอมพระ อ.ท่าวังผา น่าน วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๖๖.

^{๑๐} สัมภาษณ์นาย ผา อังฮิน อายุ ๖๖ ปี บ้านเลขที่ ๑๓ บ้านคิต อ.ปัว น่าน วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๖๖. และนาย สรวิญ วรทิพย์ อายุ ๖๗ ปี บ้านเลขที่ ๖๐ บ้าน ดอนแก้ว อ.ปัว จ.น่าน วันที่ ๑ มิถุนายน ๒๕๖๕.

ผู้หญิงนุ่งผ้าซิ่นทอลายสวยงาม เป็นลายขวางสลับสี ตีนซิ่นสีดำ หัวซิ่นสีขาว ผ้าซิ่น
 ลือเมืองน่านมีหลายแบบด้วยกัน บางแบบอาจได้รับอิทธิพลหรือส่งอิทธิพลไปยังคนกลุ่มอื่นๆด้วย
 เช่น ซิ่นมัดก่าน ซิ่นเก็บมุก และซิ่นม่าน เป็นต้น มักสวมซิ่นซ้อนกันสองผืน ซิ่นก่านมักต่อตีน
 แฉง เสื้อมีแถบแดงที่คอและแขน ตัวสั้น แหวกป้ายข้างขลิบด้วยผ้าสีต่างๆ เสื้อและผ้าซิ่นมักย้อม
 เป็นสีดำ นิยมเกล้าผมศรีษะโพกผ้าสีขาวสีชมพูหรือผ้าฮาเพื่อป้องกันผมเผ้ารุ่งรังเวลาทำงานและป้อง
 กันแดดร้อน ใส่ลานหูหรือคัมพูทำด้วยทองหรือเงิน มีกำไลแขน หมวกปิ่น เข็มขัดเงินเส้นใหญ่¹⁰
 รองเท้าทำด้วยหนังวัวควาย กาคด้วยเชือกปอพื้นเป็นเกลียว หรือสวมเกี้ยวที่ชาวบ้านเรียกว่า
 “ก๊อบแก็บ” มีลักษณะเหมือนเกี้ยวญี่ปุ่น หญิงที่แต่งงานแล้วเวลาอยู่บ้านในเวลาอากาศร้อนมักไม่
 สวมเสื้อ หรือ สวมเสื้อปักหิน หรือ เสื้อโป๊ เหมือนเสื้อชั้นในของหญิงปัจจุบัน¹¹

ฮีตเก่าฮอยเดิมของลือเมืองน่าน

ฮีตเก่าฮอยเดิมหรือประเพณีและพิธีกรรมเดิมของชาวลืออาจแบ่งได้คร่าวๆเป็น ๓ อย่าง
 ด้วยกัน คือ ฮีตในครอบครัว ฮีตการเกษตร และฮีตของชุมชน จะเห็นได้ว่าฮีตในครอบครัวนั้นเกิด
 จากความเชื่อระดับปัจเจกชน ซึ่งถือเป็นระดับล่างสุดในสังคมชาวนา หรือ สังคมระดับพื้นฐานที่ยังไม่
 เป็นรูปแบบรัฐที่รวมศูนย์อำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ มักเป็นประเพณีหรือพิธีกรรมเพื่อเปลี่ยน
 สถานภาพ ตั้งแต่การเกิด เจ็บป่วย และตาย มุ่งแสวงหาความสุขและความปลอดภัยในการดำรงชีวิต
 ในขณะที่ฮีตการเกษตรและฮีตต่างๆของชุมชนนั้นจะเน้นความอุดมสมบูรณ์และความมั่นคงเป็นหลัก
 อย่างไรก็ตามฮีตต่างๆล้วนแสดงให้เห็นความพยายามที่จะสร้างความสมคุณุศลและความกลมกลืน
 ระหว่างความสัมพันธ์ของมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ

การประกอบพิธีกรรมต่างๆจะต้องมีการเลือกวันดีหรือฤกษ์ยามที่เหมาะสม ชาวบ้านเชื่อ
 ว่าแต่ละเดือนมีวันเสียที่ไม่ควรประกอบพิธีกรรมต่างๆ¹² เช่น

เดือน ๔ เดือน ๘ เดือน ๑๒ วันเสีย คือ วันศุกร์และวันพุธ

เดือน เกียง เดือน ๕ เดือน ๘ วันเสีย คือ วันอาทิตย์และวันจันทร์

เดือน ยี่ เดือน ๑๐ เดือน ๖ วันเสีย คือ วันอังคาร

เดือน ๓ เดือน ๗ เดือน ๑๑ วันเสีย คือ วันเสาร์ และวันพฤหัสบดี

¹⁰ สัมภาษณ์ นางบัวกมล คนทิพย์, อ่างแอ้ว

¹¹ สัมภาษณ์ นางบัวกมล คนทิพย์, เพิ่งฮั่น.

¹² สัมภาษณ์ นายสีดอน สุทธิทอง อายุ ๖๑ ปี บ้านเลขที่ ๖๑ บ้านปรางค์ อ.ปัว จ.น่าน วันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๖.

การนับเดือนของชาวลื้อและชาว้านนาเหมือนกัน คือ เริ่มจาก

เดือนลื้อ	เดือนไทยภาคกลาง
เดือนเก็ง หรือเดือนเจ็ง	ตุลาคม
ยี่	พฤศจิกายน
สาม	ธันวาคม
สี่	มกราคม
ห้า	กุมภาพันธ์
เดือนลื้อ	เดือนไทยภาคกลาง
หก	มีนาคม
เจ็ด	เมษายน
แปด	พฤษภาคม
เก้า	มิถุนายน
สิบ	กรกฎาคม
สิบเอ็ด	สิงหาคม
สิบสอง	กันยายน

ฮัตในครอบครัว

ฮัตในครอบครัวของชาวลื้อเริ่มตั้งแต่การเกิด แต่งงานและการตาย ฮัตเหล่านี้สะท้อนถึงวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านและคติความเชื่อต่างๆที่สืบทอดกันมาหลายชั่วคน มักมีความคล้ายคลึงกับประเพณีของไทกลุ่มอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไทวนและไทเงิน

การมีชีวิตเกิดขึ้นมาคนโลกมีความสำคัญยิ่ง จึงต้องมีพิธีกรรมต่างๆที่จะทำให้ทารกนั้นมีสุขภาพดีมีอายุยืนนาน เด็บโตเป็นกำลังของครอบครัวต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยก่อนที่การแพทย์ยังไม่เจริญ อัตราการเสียชีวิตของแม่และเด็กสูงมาก ชาวบ้านจึงต้องพยายามอย่างยิ่งยวดที่จะรักษาแม่และเด็กให้อยู่รอดปลอดภัยโดยอาศัยสิ่งเหนือธรรมชาติ แสดงถึงความเชื่อถึที่มีตั้งแต่แรกเริ่ม เด็กเกิดใหม่จะถูกห่อด้วยผ้าชิ้นเก่าๆ วางไว้ในกระด้งแล้วนำไปวางบนหัวบันได ผู้ทำคลอดซึ่งส่วนมากเป็นหญิงวัยกลางคนหรือญาติผู้ใหญ่จะกระทุบเท้าเรียกให้มีมเอา เหมือนกับที่บ้านมอเมืองเชียงรุ่งที่จะร้องตะโกนว่า “...มีมเอา มาเอาเมื่อหน้อย มีมาค้อยมาค้อยเมื่อแดง มีบ่เอาคนจะเอาแล้ว...”¹⁹

¹⁹ สันถวนเม่งเล่า บ้านมอ เชียงรุ่ง สิบสองปีนา วันที่ ๘ เมษายน ๒๕๒๘.

ถือว่าบอกลแล้วมีไม่มาเวลา ก็เก็บสิทธิของคนที่จะเลี้ยงดูเด็กคนนั้น ทั้งถึบถึบๆถึบถึบถึบก็เฝ้าประเพณี การร่อนกระด้งเพื่อแก้อาถรรพ์ เพราะเด็กเกิดใหม่ยังอยู่ในระยะถูกผีลูกคน มีคำว่่ากล่าวถึงว่า

...เลือกเอารัตนา แผ่นผ้ามาทา ยกเอาใส่ด้งแบ่งดี

จึงปากท้าว่า ผีเหยผี ว่าพอสามที แล้วตีต้องไค้

มาร่ำไรตีสืบขังไค้ไค้ ้วยกมาตำเม็ยคไ้...¹⁴

แต่ช่วงอายุก็จะมีพิธีกรรมที่มุ่งส่งเสริมให้เด็กมีอายุยืนและสุขภาพแข็งแรง หลังจาก เด็กอายุได้ ๗ วัน ผู้ใหญ่จะ"เอาชะตา" คือ เขียนวันเดือนปีและเวลาเกิดของเด็กลงในใบลาน เพื่อจะ เอาไว้ให้หมอดูดวงชะตาเมื่อยามป่วยไข้ แล้วให้อาจารย์บ้าน หรือ พระตั้งชื่อที่เหมาะสมและเป็น มงคลแก่เด็กให้ แล้วมีการสู่ขวัญ ผู้ทำพิธีคือ พ่อหลวงแม่หลวง (ปู่ย่าตายายของเด็ก) โดยเอาค้าย สายสิญจน์ ๓ เส้นมาผูกข้อมือเด็ก เด็กชายจะผูกข้อมือขวาก่อน เด็กหญิงผูกข้อมือซ้ายก่อน แล้ว กล่าวคำสร้งคม ว่า " พุทริ้งสร้งคังจางมี ชัมมังสร้งคังจางมี สั้งขังสร้งคังจางมี ทุดิข้มปีพุทริ้ง สร้งคังจางมี ทุดิข้มปีชัมมังสร้งคังจางมี ทุดิข้มปีสั้งขังสร้งคังจางมี ตติข้มปีพุทริ้งสร้งคังจางมี ตติข้มปีชัมมังสร้งคังจางมี ตติข้มปีสั้งขังสร้งคังจางมี..."¹⁵ หลังจากมัดมือแล้วจะถวายให้ผีหรือพ่อ เกิดแม่เกิดเพื่อจะให้พ่อเกิดแม่เกิดดูแลคุ้มครอง หากเด็กไม่สบายจะมีการส่งเกิด หรือ ส่งกำเนิด โดยคนเฒ่าคนแก่ที่เป็นผู้หญิง เครื่องใช้ในการส่งเกิด มีดังนี้ ใบมะพร้าวเอามาทำเป็นแหวนใส่มือ ก้านละหุ่งเอามาทำสร้อยคอ ใบหมากมาทำเป็นหวี ใบตองคียบทำเป็นพู่ครอบหัว ขมิ้นแทนทองคำ เศษถ้วยแตกแทนเงิน ส่วนเงินค่าทำขวัญนั้นจะให้กั้นตามศรัทธา เอาอุปกรณ์ทั้งหลายใส่ลงในกระด้ง ใส่กั้นหินกั้นเล็กๆ เศษผ้ากางเกงและขั้นของผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้ทำพิธีกล่าวคำส่งเกิด เอากระด้งไปวางที่ หัวนอนของเด็ก ครบสามวันจึงเอาออก¹⁶

หลังการคลอดบุตรผู้เป็นแม่จะต้องดูแลตนเองเป็นพิเศษ ต้อง"กั้กั้น" มีของหลายอย่าง ที่ห้ามกิน โดยเฉพาะของสดของคาว ต้องกินข้าวกับเกลือ ปลาแห้ง งคหางานหนัก มีการอยู่ไฟ เพื่อให้ร่างกายฟื้นตัว มีธรรมเนียมว่าหากเป็นลูกสาวจะต้องอยู่ไฟเกินไปหนึ่งวันเป็นการเผื่อค้ายเผื่อ เข็ม ให้ลูกสาวรู้จักเข็บบักฉักร้อยตามหน้าที่ของกุลสตรี ส่วนลูกผู้ชายต้องอยู่ขาดไปหนึ่งวันเป็นการ ลดคมหอกลดคมดาบเพื่อให้เด็กแคล้วคลาดจากภยันตรายเมื่อโตขึ้น¹⁷

พอเด็กอายุครบหนึ่งเดือน ผู้เฒ่าผู้แก่ในบ้านจะจัดการสู่ขวัญแม่และเด็ก โดยมีหมอเรียก ขวัญเป็นผู้ทำพิธี มีการเซ่นไหว้ด้วยไก่ ดอกไม้และเทียน หมอจะเอ่ยขมาทาทาหน้าเด็กและเอาค้ายคำ

¹⁴ ดุขยั้วคณกรรมจังหวัดน่าน.ตำนานพระราชาแห่งเมืองน่านพระสมุทพรหมและพระบรมกรรมเจ้าตนคนว่าวดี (กรุงเทพฯ: นิตยสารการพิมพ์, ๒๕๐๖), หน้า๑๒.

¹⁵ ตำนานฉบับชอผา ยั้งฮีน ย้างเฮ้ง.

¹⁶ ตำนานฉบับชอผา ยั้งฮีน ย้างเฮ้ง.

¹⁷ ตำนานฉบับชอผา ยั้งฮีน ๑๕ ๖๖ ปี บ้านเลขที่ ๖ บ้านหัวน้ำ ค.ศ.๑๙๐๖ อ.ปัว จ.น่าน วันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๐๖.

มาผูกคอตันผีกะมารบกวน การกระทำต่างๆล้วนแต่มีความหมาย ผีที่เรียกให้มาเอาคือ พ่อเกิดแม่เกิด การเอาเด็กใส่กระดิ่งก็เพื่อให้เด็กเมื่อเติบโตขึ้นแล้ว เดินทางไปที่อื่นที่ไกลจะสามารถกลับบ้านได้โดยปลอดภัย และไม่ลืมบ้านเกิดของตน การทาด้วยขมิ้นและคล้องด้วยค้ายคำเพื่อให้เด็กน่าเกลียดน่าชัง ผีจะไม่อยากได้¹⁸

พิธีแต่งงานของชาวลื้อแต่เดิมไม่หรูหราและไม่มีพิธีรีตองมากมายนัก แต่จะให้ความสำคัญในการรับสมาชิกใหม่ของครอบครัวมากกว่า ในอดีตชาวลื้อเหมือนกับไท่อื่นๆที่ส่วนใหญ่แต่งงานแล้วชายจะไปอยู่บ้านฝ่ายหญิงเป็นระยะเวลาหนึ่งก่อนที่จะย้ายครอบครัวออกไป แม้ในกลุ่มชาวจ้วงในมณฑลกว๋างสีซึ่งเป็นกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลจีนอย่างมาก ในสมัยก่อนชายแต่งงานแล้วก็มาอยู่บ้านฝ่ายหญิงเช่นกัน¹⁹ ชายหญิงเลือกคู่กันเองเป็นส่วนใหญ่ มีประเพณีการนั่งช่วง หรือชาวลื้อออกเสียงว่า “นั่งโขง” การนั่งช่วงมักทำกันสองช่วงเวลา คือ ในฤดูหนาวและในฤดูร้อนก่อนหน้าฝน ชาวบ้านจะทำช่วงให้ลูกสาวหลานสาวนั่งทำงานยามค่ำคืน ช่วงมักมีขนาดกว้างพอสมควร สามารถนั่งได้หลายคน มีการจิกว่านซึ่งเป็นเชื้อเพลิงประเภทหนึ่ง ทำจากยางไม้รังที่แข็งติดตามต้นไม้ เป็นสีเหลืองๆ เอามาทำจนเป็นผง แล้วเอากาบหมากแห้งมาพันรอบไม้ทรงกระบอกขนาดเท่าแขน เมื่อเป็นกระบอกแล้วก็เอาขางที่ตำละเอียดคนั้นมาอัดใส่กระบอกให้แน่น ไขจุดไฟให้แสงสว่างได้นานทั้งคืน²⁰ ผู้หญิงส่วนมากมักปั่นฝ้าย ในช่วงเวลาหลังอาหารเย็น เป็นโอกาสให้หนุ่มสาวได้พบปะสนทนา ทำความคุ้นเคยก่อนที่จะตัดสินใจแต่งงาน นอกจากการพูดจาหยอกเย้ากันแล้วหนุ่มสาวมีการจับมือได้ตอบกันอีกด้วย

ในการเลือกคู่ผู้หญิงมักเลือกผู้ชายที่มีนิสัยดี ขยันขันแข็ง ไม่เล่นการพนัน ไม่เป็นขี้เหล้าเมาหยาและมีฐานะดี ผู้ชายมักเลือกผู้หญิงที่หน้าตาดี ขยันและฐานะดีเช่นกัน เมื่อตกลงใจแต่งงานกัน ผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายจะเจรจากัน ฝ่ายหญิงเป็นผู้เตรียมเครื่องใช้ในการแต่งงาน มีที่นอน หมอน มุ้งและเครื่องนุ่งห่ม ตามธรรมเนียมเดิมผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงจะนำ “หมากหัวพลูมัด” บางแห่งมีไก่ ๑ ตัวและเหล้าอีก ๑ ขวดไปด้วย เพื่อไปสู่ขอฝ่ายชาย เรียกว่า “ขอเขย” เพราะถือว่า ผู้ชายมีค่าตัวแพง ไม่อาจซื้อได้เป็นเงินเป็นทองและเป็นผู้ที่จะมาช่วยเหลือเป็นแรงงานให้กับครอบครัวของผู้หญิง²¹ และเพื่อความเป็นสิริมงคลผู้ที่ไปขอนั้นจะต้องไม่เป็นม่าย ก่อนพิธีแต่งงานจะมีการ “ไขว้ผี” โดยผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายนำดอกไม้ เทียนสองคู่ หมากสองหัว พลูสี่ใบ ไส้ในกรวยใบ

¹⁸ สัมภาษณ์ของชาย สันชน อายุ ๑๖ ปี บ้านเลขที่ ๒๐ หมู่ ๕ บ้านทุ่งน้อย ต.มม อ.พ่วงผา จ.พวน วันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๑๖.

¹⁹ วัณนพร พรหมฤกษ์ *ไขว้ ไท่ ไท่ สยามแดนวังนครธรรม* เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยพายัพ, ๒๕๑๖, หน้า ๑๑.

²⁰ สัมภาษณ์นางแม่ พรหมภักย์ อายุ ๑๖ ปี บ้านเลขที่ ๒๑ บ้านนาป่า ตำบลสถาน อำเภอ ปัว จังหวัดพวน วันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๕๑๖

²¹ สัมภาษณ์ของ คนทิพย์ ช่างแก้ว.

ตองไปไว้ที่หิ้งผีของแต่ละฝ่าย เป็นการบอกกล่าวและขอขมาผีก่อนจะได้เสียบเป็นผ้าเมี่ยงกัน²² สาย
ไขว้ผีนี้นิยมใช้ ๔-๖ สาย การแต่งงานนิยมทำกันในเดือนคู่ เช่น เดือนหก เดือนแปด และเดือนสิบ
สองและหลังจากออกพรรษาแล้ว ไม่นิยมแต่งงานเดือนสี่ พิธีแต่งงานเริ่มโดยการนำตัวเจ้าบ่าวมาที่
บ้านเจ้าสาวในตอนเย็น ให้ “สามเฒ่าสี่แก่” คือ ผู้เฒ่าผู้แก่อย่างน้อย ๗ คนมาอบรมสั่งสอนและให้
ศีลให้พร บางแห่งมีการผูกข้อมือบางแห่งไม่มี หลังจากนั้นมีการเลี้ยงอาหาร ส่วนมากใช้ปื๊ด และ
ไก่ ไม่นิยมส้มตำทั่วไปญาติงานแต่งงาน เป็นพิธีแบบง่ายๆ วันเดียวเสร็จ เจ้าบ่าวสะพานดงยาม
เข้าไปอยู่กับครอบครัวเจ้าสาวได้เลย เพื่อความมั่นคงของชีวิตคู่บางแห่งนิยมแต่งงานวันเสาร์ เวลา
แต่งงานมักเป็นตอนเย็น และเพื่อสมานความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวบ่าวสาว มีธรรมเนียมการ
“ไขว้แกง” คือ นำอาหารไปให้อีกฝ่ายหนึ่ง ในการแต่งงานไม่มีการให้สินสอดทองหมั้น หากคู่
สมรสมีฐานะดี อาจจะมีการระบุทรัพย์สินว่าเป็นของจมหรือของฟู ของจมหมายถึงของที่ตีเดิมเป็น
ทรัพย์สินส่วนตัว ของฟูหมายถึงทรัพย์สินที่จะใช้ร่วมกันเป็นสินสมรสที่หากหย่าร้างจะต้องแบ่งกัน²³

ชาวลี้อจะอยู่บ้านพ่อแม่อย่างน้อย ๑-๓ ปี หลังจากนั้นลูกคนโตมักจะค่อยๆ ขยับขยายออกไป
ไปตั้งบ้านเรือนของตนเอง เมื่อมีการสร้างบ้านใหม่แล้วจะย้ายเข้าไปอยู่ก็ต้องมีพิธีกรรมเพื่อความอยู่
เย็นเป็นสุขในบ้านหลังนั้น ก่อนขนของขึ้นบ้านต้องไหว้แม่พระธรณี มีเคล็ดว่าจะให้ชายซื้อแก้ว หลึง
ซื้อคำ เป็นผู้นำหม้อหนึ่งข้าวขึ้นไปบนบ้าน มีการเลี้ยงทวยหาฤกษ์ขนของขึ้นบ้านโดยการหยิบเมล็ด
ข้าวสาร ถ้าได้จำนวนคู่ถือเป็นฤกษ์ดี ให้ขนของขึ้นบ้าน โดยขนข้าวเปลือกข้าวสารขึ้นมาก่อน ตาม
ด้วยหม้อไหและของอื่นๆ บางแห่งมีการทอดแหกลางบ้านและรดน้ำให้ชุ่มเย็น²⁴

สมัยก่อนการสร้างบ้านไม่ซับซ้อน ชาวบ้านมักจะมาช่วยกัน สร้างเสร็จวันไหนก็จะขึ้น
บ้านวันนั้น มีการเลี้ยงอาหารผู้มาช่วยงานอย่างอื้อหน้าสำราญ อาหารที่นิยมมากสำหรับงานขึ้นบ้าน
ใหม่คือ แกงหยวก และแกงแค พิธีสำคัญอันหนึ่งในการขึ้นบ้านใหม่ คือ ทำขวัญเตาไฟและการอ่าน
ก้อนเส้า เพราะส่วนที่สำคัญมากส่วนหนึ่งของบ้านคือ เตาไฟ สมัยก่อนไม่มีเตาไฟ มีแต่ก้อนเส้าที่ใช้
วางเป็นที่หุงต้ม จึงมีพิธีติดไฟพร้อมๆ กับอ่านก้อนเส้า เป็นการอ่านคำประพันธ์ทำนองเสนาะ ทำใน
ขณะติดไฟ อ่านจนกว่าไฟจะติด เป็นการสู่ขวัญเตาไฟ นอกจากนี้ยังมีกระดิ่งใส่พริก ไข่ ๑ ฟอง
ขุ่น ตับประรด ดอกไม้ เทียน ๔ คู่ เป็นขันตั้งสำหรับอาจารย์สู่ขวัญ วางไว้ที่ก้อนเส้า และจัดให้มีคน
ถามตอบอยู่ประมาณ ๑ ชั่วโมง²⁵

²² สัมภาษณ์นายประหัด จิตตรง อ่างแคว.

²³ สัมภาษณ์นายบอง พงษ์สุภา อายุ ๑๕ ปี บ้านเลขที่ ๒๐ บ้านฝาย ตำบลศิลาแดง อำเภอปัว จังหวัดน่าน วันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๓๖.

²⁴ สัมภาษณ์นายวชิร อังอิน อายุ ๒๑ ปี บ้านเลขที่ ๖ บ้านหัวน้ำ ตำบลศิลาแดง อำเภอปัว จังหวัดน่าน

²⁵ สัมภาษณ์นายสอง อานันท์ อ่างแคว นาย เตียน สิทธิหลวง อายุ ๖๘ ปี บ้านเลขที่ ๑๖ บ้านคอนเส้า ต.ศิลาเพชร อ.ปัว จ.น่าน วันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๓๖.

พิธีศพ เป็นพิธีที่สำคัญที่ชาวบ้านจะมาแสดงความสามัคคีกัน เมื่อมีคนตายในครอบครัว โศกจะมีการบอกกล่าวชาวบ้าน โดยเอาสวดยหมากพลูไปบอกกล่าวว่ “ชื่อพ่่าชื่อขวานเนื้อ” แสดงว่มีคนตายในครอบครัวนั้น แล้วขอให้ชาวบ้านไปช่วยงาน เจ้าของบ้านจะถามว่เป็นใคร เพียงบอกชื่อก็เป็นที่รู้กัน ชาวบ้านจะจัดเตรียมอุปกรณ์ไปช่วยงานศพ²⁵ ในสมัยโบราณชาวบ้านนิยมฝังศพ เมื่อมีคนตาย จะมีคนหนุ่มแข็งแรงไปช่วยขุดหลุมฝังศพ เมื่อเสร็จแล้วเครื่องใช้ต่างๆต้องนำไปไว้ที่บ้านศพ จนกว่าพระจะทำพิธีสวดเสร็จจึงจะเอากลับบ้านได้ ในช่วงที่มีงานศพชาวบ้านมักไปช่วยงานและรับประทานอาหารที่บ้านศพ ไม่ทำอาหารเองที่บ้าน การตั้งศพจะตั้งไว้เพียง ๒-๓ วันเท่านั้น

ประเพณีสำคัญสำหรับครอบครัวอีกพิธีหนึ่งคือ พิธีเลี้ยงผีปู่ย่า ชาวลื้อจะนับถือผีบรรพบุรุษเช่นเดียวกับขาน จึงต้องมีการเลี้ยงผีปู่ย่าเป็นประจำ ถือเป็นยึดสำคัญ โดยเชื่อว่าการเอาใจใส่เลี้ยงดูผีปู่ย่า จะทำให้ได้รั้บความคุ้มครองรักษาให้อยู่เย็นเป็นสุข ความเชื่อในผีปู่ย่าทำให้ผู้หญิงมีความสำคัญเพิ่มขึ้น เพราะเป็นผู้สืบทอดตำแหน่งเก๊าผี ผู้จะดูแลการเช่นไหว้ผีบรรพบุรุษ เหมือนกับการที่ลูกสาวเอาใจใส่ดูแลพ่อแม่เมื่อยามมีชีวิตอยู่ แม้พ่อแม่จะสิ้นชีวิตไปแล้วก็ยังต้องเลี้ยงดูไม่ให้คอยาก พฤติกรรมของลูกสาวและหลานสาวจะมีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของญาติผู้ใหญ่ อาทิการประพฤติผิดทางเพศจะทำให้เกิดความเจ็บป่วยหรือภัยพิบัติในครอบครัวได้ ดังนั้นจึงมีธรรมเนียมว่าหากมีการถูกเนื้อต้องตัวผู้หญิงหรือการได้เสียกันโดยไม่ได้แต่งงาน ถือเป็นกาผิดผี ทำให้ผีบรรพบุรุษโกรธ ฝ่ายชายจะต้องจ่ายเงินค่าปรับเป็นการเสียผีให้แก่ฝ่ายหญิง เพื่อฝ่ายหญิงจะได้นำไปซื้อของมาทำพิธีเลี้ยงผีหรือขอสุมาผี

การ “ไหว้ผี” ในพิธีแต่งงาน คือ การบอกกล่าวให้ผีบรรพบุรุษของแต่ละฝ่ายได้ทราบว่ลูกหลานจะมีเรือน จะมีคนอื่นมาร่วมวงศ์ญาติ วันไหว้ผีนี้เรียกว่า วันหัวเรียงหมอน ส่วนวันแต่งงานเรียกว่าวันกินแขก²⁷ ตามปกคตินแล้วจะมีการเลี้ยงผีหรือไหว้ผีปู่ย่าเป็นประจำทุกปีในเดือน ๔ คนที่นับถือผีเดียวกันจะมาร่วมชุมนุมประกอบพิธีกรรมร่วมกัน ถือเป็นธรรมเนียมสำคัญหากเพิกเฉยอาจถูกตัดขาดออกจากวงศ์ญาติ การเลี้ยงผีปู่ย่ามักใช้ไก่ ดอกไม้เทียนและสิ่งของอื่นๆ ทำพิธีที่หอผีซึ่งอยู่ที่บ้านเก๊าผี²⁸

ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตร

ชาวลื้อส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตร มีกาทำนาเป็นอาชีพหลัก เศรษฐกิจเป็นเชิงเลี้ยงดูตนเอง ในอดีตมีการค้าขายไม่มากนัก เช่น ค้าขายหมากพลูโดยนำไปขายถึงแพร์ ทะยา เชียงราย และลาว นอกจากนี้มีเมี่ยง และยาสูบ ส่วนสินค้าหัตถกรรมของท้องถิ่นที่ใช้เองและขาย มี หม้อ

²⁵ สันกษณณณ์ นวยประง พงษ์ศก ๑๓๖ ปี บ้านตงที่ ๒๐ บ้านผ่า ค.ศ.๒๐๒๑ อ.ปีว อ.บ้าน วันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๖.

²⁶ สันกษณณณ์ นวยประง พงษ์ศก ๑๓๖ ปี บ้านตงที่ ๒๐ บ้านผ่า ค.ศ.๒๐๒๑ อ.ปีว อ.บ้าน วันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๖.

²⁷ สันกษณณณ์ นวยประง พงษ์ศก ๑๓๖ ปี บ้านตงที่ ๒๐ บ้านผ่า ค.ศ.๒๐๒๑ อ.ปีว อ.บ้าน วันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๖.

โอง และผ้าทอ การค้าที่ค่อนข้างเป็นสำเป็นสัน คือ การค้าเกลือ ประมาณปีละสองครั้ง ในเดือนสี่เดือนห้า หรือหลังหน้าน้ำแล้ว ชาวบ้านจะเดินทางจากหมู่บ้านต่างๆไปเอาเกลือจากบ่อเกลือ บรรทุกวัวต่างเพื่อนำไปแลกเสื้อผ้า หรือเอาข้าวไปแลกเกลือนำไปขายที่ลาว หรือขายให้ชาวเขาแลกของป่าต่างๆ เช่น เขากวาง งาช้างและเนื้อสัตว์ป่า²⁹

อย่างไรก็ตามในอดีตการเดินทางระหว่างเมืองไม่สะดวก การค้าจึงถูกจำกัด ทำให้ชาวท้องถิ่นพึ่งการเพาะปลูกเพื่อการบริโภคเป็นหลัก ดังนั้นชีวิตจึงขึ้นอยู่กับธรรมชาติอย่างมาก จนต้องมีการสร้างสรรค์พิธีกรรมที่จะช่วยควบคุมธรรมชาติ ให้อำนาจความสะดวกและความมั่นคงในการดำรงชีพ ประเพณีและพิธีกรรมทางการเกษตรของชาวลื้อเมืองน่านที่สำคัญจะเกี่ยวข้องด้วยการขอฝนและการบำรุงรักษา

น้ำมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดสำหรับชาวนา ดินแดนภาคเหนือของไทยต้องพึ่งน้ำฝนในการทำนาอย่างมาก และต้องมีระบบชลประทานที่มีประสิทธิภาพ น่านจะมีสภาพภูมิอากาศที่แตกต่างกันมาก ในช่วงหน้าร้อนเดือนมีนาคมถึงเมษายน อากาศจะร้อนและแห้งแล้งมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณในหุบเขา เดือนมิถุนายนถึงเดือนตุลาคมฝนตกค่อนข้างมาก จนอาจเกิดน้ำท่วมฉับพลันได้ ส่วนฤดูหนาวอากาศแห้งและหนาวจัดในเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ น่านมีแม่น้ำหลายสายที่เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติสำหรับการเพาะปลูก ต้องมีการจัดระบบชลประทานเพื่อเก็บน้ำและทดน้ำเข้านาให้เหมาะสม ความแปรปรวนของธรรมชาติ ทำให้ชาวบ้านคิดหาทางควบคุมธรรมชาติเพื่อประโยชน์ของตนเอง พิธีกรรมขอฝนและควบคุมน้ำจึงเกิดขึ้น ที่สำคัญคือ พิธีขอฝนและพิธีเลี้ยงผีเหมืองผีฝาย ผีเสื่อน้ำ และผีสบน้ำ หรือผีขุนน้ำ

พิธีกรรมขอฝนของชาวลื้อเมืองน่านมีหลายอย่าง คล้ายกับพิธีของทางภาคอีสาน เช่น มีการแห่นางแมว ซึ่งจะทำในตอนกลางคืน โดยมัดเท้าแมวเอาใส่ข้องแห่รอบหมู่บ้านสองสามรอบหรือแห่พญารุท ทำเช่นเดียวกับแห่นางแมว เอาไม้ไผ่มาสานเป็นรูปครุฑแห่แล้วนำไปแช่น้ำ สันนิษฐานว่าอาจจะมาจากความคิดที่ว่าครุฑเป็นสัตว์กับนาค ชอบจับนาคกิน จึงแห่ครุฑเพื่อบังคับให้นาคให้น้ำ³⁰ ที่บ้านลอมกลางใช้วิธีแห่เอาแมวหลายใส่ข้องแห่รอบๆวิหารจากซ้ายไปขวาสามรอบและให้อาจารย์ผู้ทำพิธีสวดอ้อนวอนขอฝน หรือแห่ข้างเผือก โดยเอาไม้ไผ่มาสานเป็นรูปช้างขนาดเท่าวัวตัวโตๆหนึ่งตัว ใช้คนหามสี่คน แห่ไปถวายทานที่วัดพระธาตุบ้านเลี้ยว ใช้เวลาประกอบพิธีประมาณหนึ่งชั่วโมง จึงหามมาแช่น้ำที่วังกอดะซึ่งเป็นหนองน้ำลึก³¹ มีการเลี้ยงผีสบน้ำด้วยการสั้ววัวควายฆ่าสังเวช มีการแห่ครุฑขึ้นธาตุเพื่อมาดอกไม้รูปเทียนน้ำสั้วไปตรงน้ำธาตุเป็นการทำบุญ

²⁹ สัมภาษณ์นายพนิง เมตทภัย นายทอง ตูบแก้ว อายุ ๖๔ ปี บ้านเลขที่ ๑ บ้านทุ่งรักษา ตำบลศิลาเพชร อำเภอปัว จังหวัดน่าน วันที่ ๑๑ มิถุนายน ๒๕๑๖

³⁰ สัมภาษณ์นายแดง หาญบุตร อายุ ๕๔ ปี บ้านเลขที่ ๑ บ้านลือ ตำบลศิลาเพชร อำเภอปัว จังหวัดน่าน วันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๑๖

³¹ สัมภาษณ์นายสม คัมเสน อายุ ๖๕ ปี บ้านเลขที่ ๒ บ้านลอมกลาง ตำบลลอม อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๑๖.

นอกจากนี้จะมีการกระทำแปลกๆ เช่น แอบขโมยไผ่หนึ่งซ้าวของแม่หม้ายไปแช่น้ำ ทำให้แม่หม้าย โกรธและแข่งค่าต่างๆ นานา²²

อีกพิธีกรรมหนึ่งที่น่าจะเป็นการขอฝนเช่นเดียวกัน และคล้ายกับทางภาคอีสานคือ ประเพณีแห่บอกลีไฟบูชาเทวดา คนทั้งหมู่บ้านจะร่วมกันแห่บอกลีไฟขนาดใหญ่ น้อยต่างๆ กันไป ทำเองตามบ้าน มีการฟ้อนรำ และมีควาอำบอกลีไฟ จุดบอกลีไฟในที่โล่งแจ้งโดยชาวบ้านช่วยกันทำห้างบอกลีไฟสูงเท่าบ้าน(ประมาณห้าศอก) มักทำในช่วงปีใหม่สังขาร วันที่ ๑๖ เมษายน เวลาบ่ายโมง มีการเลี้ยงอาหารเหล้ายาต่างๆ จะมีคนจากหลายๆหมู่บ้านมาร่วมสนุก มีการละเล่นในวัด ฟ้อนรำนำขบวนบอกลีไฟด้วยการตีฆ้อง กลองยาว บางขบวนมีบอกลีไฟถึง ๕๐-๖๐ กระบอกลีไฟ²³ เรียกว่าเป็น “ป่าเวณีจิบอกลีไฟ” นอกจากขอฝนแล้วยังทำเพื่อความสนุกสนานรื่นเริง ทำกันในเดือน ๘ เดือน ๘ ถึงเดือน ๙ บอกลีไฟขนาดใหญ่ที่สุดเรียกว่า บอกลีไฟโตน ทำจากไม้ไผ่ประเภทไม้ซางและไม้เหี้ย ในพิธีจิบอกลีไฟ ชาวบ้านมีควาอำบอกลีไฟ แสดงถึงความสนุกสนานและความสามัคคีและรักษาประเพณีเดิม ดังตัวอย่างว่า

คู่ข้าบเว้น ฮิดเก่ายอยเคิม จักขอส่งเสริม บ่ละขว่างได้
คู่ข้ารับใช้ หามแต่คินทาง สนุกสนาน ควบกันเป็นเส้น
ฟ้อนรำม่วนเส้น ดิดคั้นนมมือ ขอพระบุญลือ นาค้ำช่วยป้อง
จิบอกลีไฟว ไห่ร้องเจี้ยวจ้าว ที่กลางโข่งกว้าง ยกขึ้นใส่ค้ำ
จิสैयाมแลง บ่ถ้ากินแหนง หมู่เฮาเพื่อนพ้อง ขึ้นก่อฟ้อน
บ่อขึ้นก็ฟ้อน มันเป็นตุ๊กย่อน ได้ตอกได้ตำ ตีนมือปอคำ
ล่าคอปอเต้า หมู่เฮานี้เล่า สนุกเมาบัว แม่ฮ้างลิมคร้ว
แม่ฮือนลิมคร้ว สาวจ้ลิมชู้ ก่อหมุ่นเนอ....”²⁴

นอกจากพิธีกรรมต่างๆ ดังกล่าวแล้วในวัดจะมีพิธีฟังธรรมคันตาค เป็นเรื่องเกี่ยวกับพญาแลนและพญาคางคก มีการขึ้นธาตุโดยแห่คร้วทานขึ้นไปถวายพระธาตุเป็นการเสาะเคราะห์ นำดอกไม้เทียนและน้ำส้มป่อยไปสรงน้ำธาตุ²⁵ หรือทำการ “ตานตลากน้ำ” ที่สบน้ำ

การทำงานในด้านนาอาศักระบบการชลประทานท้องถิ่นมาตั้งแต่อดีต ทุกหมู่บ้านจะมีเหมืองฝายของตนเอง อยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของชาวบ้านผู้ใช้น้ำ โดยมีการตั้งหัวหน้าเหมืองฝายเรียกกันว่า นายเหมืองนายฝาย เป็นผู้ดูแลเหมืองฝาย มักเลือกมาจาก “เจ้าหัวนา” คือ คนที่มีนามาก

²² สันกษณธ์นาม บุญธรรม คำสน ๑๓ ปี บ้านเลขที่ ๑๕ บ้านทุ่งรัตนมา ต.สีลาเพชร อ.บึงจ.ม่าน วันที่ ๑๓ มิถุนายน ๒๕๑๖.

²³ สันกษณธ์นามชอง อานันท์ นามผาฮ อังฮิน ๑๖ ปี บ้านเลขที่ ๑๖ บ้านเกิด ตำบลบึงบัว อำเภอบึงบัว จังหวัดม่าน วันที่ ๓ มิถุนายน ๒๕๑๖

²⁴ บุญส่ง จุฑศรี, “บอกลีไฟ” ไซมอนรายณ์ มิถุนายน ๒๕๑๒, หน้า ๒๔-๒๗.

²⁵ สันกษณธ์นามสน คำสน ๑๓ ปี บ้านเลขที่ ๒ บ้านตอมกลาง ตำบลอม อำเภอท่าวังผา จังหวัดม่าน วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๑๖

เป็นคนดีสูงจิตและดีศีลธรรม ผู้ทำหน้าที่นี้จะไม่ได้ค่าตอบแทนเป็นเงิน แต่จะได้ข้าวเปลือกไร่ละสองถึงห้าทะนาน และได้รับยกเว้นไม่ต้องนำอุปกรณ์มาซ่อมแซมเหมืองฝาย ส่วนชาวบ้านอื่นๆจะต้องมาซ่อมแซมเหมืองฝาย ตามจำนวนที่นา ถ้ามีน้อยเพียงหนึ่งไร่ก็จะไปวันเว้นวัน ถ้ามีสี่ไร่จะต้องไปทุกวัน³⁶

เนื่องจากสภาพธรรมชาติที่ไม่แน่นอนอาจเกิดน้ำท่วมฉับพลันจนฝายพังทะลายทำให้ไม่อาจเพาะปลูกได้หรือทำให้ล่าช้า ไม่มีข้าวกินเกิดความอดอยากขาดแคลน ชาวบ้านจึงต้องหาสิ่งเหนือธรรมชาติมาคุ้มครองดูแลทรัพย์สินของตน โดยจัดให้มีการพิธีกรรมบูชาผีอารักษ์ที่คุ้มครองเหมืองฝาย ก่อนหน้านั้นหลังจากตีฝายเสร็จแล้วจะมีการเลี้ยงผีฝาย ผีเสื่อน้ำ ผีสบน้ำและผีขุนน้ำ มีการบวงสรวงผีฝายในเดือนเก้าและเดือนสิบ ใช้ไก่ ๑ คู่ หรือหัวหมู คอกไม้เทียน ๑๒ เล่ม เหล้า ๑ ขวด³⁷ ที่บ้านหนองแดง ชาวบ้านใช้ไก่ ๒ คู่ เลี้ยงผีฝาย ๑ คู่ ผีเสื่อน้ำ ๑ คู่ ผู้ประกอบพิธีเรียกว่า “ข้าวจ้ำค้ำหม้อน” ทำการเลี้ยงผีโดย หลังจากเสร็จพิธีจะได้รับส่วนแบ่งของเนื้อสัตว์ที่ใช้เช่น ไหว้ มีการว่าไม้เพื่อจะคว่ำผีมากินอ้อมแล้วหรือไม่³⁸ ส่วนที่บ้านต้นยางทุกๆเดือนเมษายนถึงเดือนมิถุนายน จะมีการเลี้ยงผีเจ้าหลวงภูคา ผีขุนน้ำแห่งคอยภูคา เพื่อให้น้ำอุดมสมบูรณ์ไม่แห้งแล้งและไม่ท่วมทันจนพืชเสียหาย โดยใช้ หมู วัว หรือควายตามภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจของชาวบ้าน โดยเก็บเงินจากเจ้าของนามาประกอบพิธีร่วม เสร็จพิธีจะมีการทำอาหารรับประทานกันในหมู่ของคนที่ดีเหมืองฝาย³⁹ บางครั้งเลี้ยงรวมกันหลายๆหมู่บ้านที่ใช้น้ำร่วมกัน เช่น บ้านเชียงโคม บ้านต้นนา บ้านเจดีย์ และบ้านน้ำคำ เป็นต้น

ในส่วนของพิธีกรรมการเพาะปลูกจะมีพิธีกรรมในนา เริ่มตั้งแต่พิธีเสกนา หรือ เสกข้าวสู่ขวัญข้าวก่อนนวดข้าวและนำข้าวไปใส่ยุ้งและพิธีสู่ขวัญควาย พิธีกรรมทั้งหลายเหล่านี้มุ่งขอความอุดมสมบูรณ์เป็นสำคัญ กระทำเป็นลำดับขั้นตอนดังนี้ ก่อนการไถนาชาวบ้านต้องบอกกล่าวแม่ธรณีเจ้าที่เจ้าทางด้วยการนำเอากรวยดอกสีกรวยไปวางไว้ที่มุมนา แล้วจุดธูปบอกกล่าวเจ้าที่ การกระทำเช่นนี้แม้จะดูเหลวไหลไม่เป็นวิทยาศาสตร์ แต่ก็มีความเชื่อที่ทำให้คนทะนุถนอมธรรมชาติ ไม่กระทำการใดๆที่เป็นการละเมิดจบบ้างเพียงเพื่อผลประโยชน์ของคนเท่านั้น

ในพิธีเสกนาชาวบ้านจะปลูกข้าวตั้งแต่ ๑-๕ คัน สถานตาแหลว เอาดอกมาขดเป็นวงกลมห้อยต่อกันเป็นโซ่สองเส้น เชื่อกันว่าเป็นที่อยู่ของขวัญข้าว แล้วสานรูปปลาสองตัว ถือว่าเป็นปลา

³⁶ สัมภาษณ์ นายออง อุนง และนายประหัด จิตตรง อ่างแคว.

³⁷ สัมภาษณ์นายบุญธรรม สีสอด อายุ ๖๑ ปี บ้านเลขที่ ๔ บ้านเลขที่ ๔ บ้านสี้อ ตำบลศิขณกลาง อ่างทองปี จังหวัดน่าน วันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๖

³⁸ สัมภาษณ์นางเปลี่ยน ปะที อายุ ๑๑ ปี บ้านเลขที่ ๔ บ้านผู้ ตำบลอม อ่างทองท่าวังมา จังหวัดน่าน วันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๖ และนายศรัทธา พิปากเพราะ อายุ ๖๕ ปี บ้านเลขที่ ๑ บ้านหนองแดง ตำบลมือ อ่างทองเชียงทอง จังหวัดน่าน วันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๖๖

³⁹ สัมภาษณ์นางออง นางบัวทอง คนทิพย์ และนายหม่อม อายุ ๖๕ ปี นางศิริธรรม ศันแสน อายุ ๖๔ ปี บ้านเลขที่ ๒ บ้านลอมกลาง ตำบลอม อ่างทองท่าวังมา จังหวัดน่าน วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๖๖

ชีวเงินปลาชิวทอง เป็นการเรียกขวัญข้าวจากห้องปลา แล้วแขวนกับตาเหลวไว้ที่ตูดเจ้งนา เช่นเดียวกับชาวลื้อในสิบสองปันนาที่มีธรรมเนียมสถานตาเหลวห้อยสายสร้อยและรูปปลาในทุ่งนา โดยโยงไปถึงความเชื่อเกี่ยวกับข้าขวัญข้าวและความขัดแย้งกับพุทธศาสนา⁴⁰ สิ่งของที่ใช้ในการประกอบพิธี คือ กกล้วย มะพร้าว หัวหมูหรือไก่หนึ่งคู่ ดอกไม้ และเทียน นำกระบุงมาใส่ข้าวหนึ่งมัด กกล้วยหนึ่งหวีแทนหนึ่งเครือ มะพร้าวหนึ่งลูกแทนหนึ่งทะเลาย พร้อมทั้งขนมและอาหารอื่นๆที่เตรียมมานำไปไว้ที่ตูดข้าวแขก บางหมู่บ้านใช้วิธีปักขนไก่เป็นสัญลักษณ์ว่าใช้ไก่เลี้ยงผีนา ผู้ทำพิธีจะกล่าวคำที่เป็นมงคล เรียกขวัญข้าว ขอให้ผีปู่ย่าและผีนาคุ้มครองให้ข้าวงอกงาม มักทำก่อนเวลาเที่ยงวันในวันอาทิตย์เพราะถือว่าเป็นวันเกิดขวัญข้าว⁴¹ บางแห่งมีการนิมนต์พระไปเทศน์เพื่อให้ข้าวงอกงามดี เหมือนกับในสิบสองปันนาที่มีการ “ตานธรรมนา”⁴²

หลังจากข้าวงอกงามจนถึงเวลาเก็บเกี่ยวและนวดข้าว ชาวบ้านจะเกี่ยวข้าวไว้และเตรียมการนวดข้าว โดยก่อนนวดข้าวต้องบอกผีนา ผีข้าวแขกและแม่พระธรณี ใช้ไก่และกรวยดอกไม้เทียน หลังจากนั้นก็มีการเลี้ยงขวัญข้าว ใช้หมากพลู กกล้วย อ้อย และดอกไม้เทียนสี่คู่⁴³ เป็นการขอบุญแม่ธรณีและแม่โพสพ เทวดาฟ้าดินและผีนาชาวนิค มีการเรียกขวัญข้าวด้วยถ้อยคำไพเราะและยังแสดงถึงท้องถิ่นต่างๆที่มีการติดต่อกัน ตัวอย่างเช่น

บัดนี้และข้าร้องเรียกหา ขอมาพลันทั้งขวัญเข้ากายอ้อย สถิตย์
สถานยอศรร้อยมาแล้วสู่ญา ขอเรียกร้องไห้วอนอ้อนหา
งุ้มมาพลัน ทั้งขวัญเข้ารากลกล้วย อันอยู่ชุกซ่อนหลงอยู่ใน
ห้วยบ้านอยู่เขตเมืองยอน (น่าจะเป็นเมืองยอง) ข้าเรียกร้อง
แล้วทั้งขวัญเข้าฝอยทองอันอยู่ไต้กังวังหงสา ปลุกสร้าง
ขวัญเข้าผาอันอยู่ละพุนแก้ววังพนาเทศเทิงลาว...⁴⁴

พอนวดข้าวเสร็จจะขนข้าวขึ้นยุ้งฉาง ชาวบ้านจะปูพื้นยุ้งข้าวด้วยใบมะพร้าวและใบขมุน บางบ้านจะเอากระดองเต่าใส่ไว้ด้วย เพื่อรักษาข้าวไม่ให้หมดเร็ว มีข้อปฏิบัติว่าจะไม่เอาข้าวออกจากยุ้งในวันอาทิตย์และวันปากเดือนเพราะเป็นวันเกิดข้าว⁴⁵ เป็นความเชื่อที่สืบทอดกันมาในเรื่องวันคิดในการเพาะปลูกว่า วันอาทิตย์ไถนา วันพฤหัสบดีปลูกกล้า และวันพุธเก็บเกี่ยว

⁴⁰ วิชาพร เสรฐภักดิ์, “ความเชื่อและพิธีกรรมที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาชาวบ้านไท-ไทย ศึกษากรณีของชาวไทอ้อ” บทความเสนอในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง ความเชื่อและพิธีกรรมที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาชาวบ้านไท-ไทย ที่โรงแรมดวงตะวัน วันที่ ๑๐-๑๔ มิถุนายน ๒๕๑๖.

⁴¹ สัมภาษณ์นายชบะบุญเพชร เกษยศ ๑๓ ปี บ้านเลขที่ ๔ บ้านเดี่ยว ตำบลอม อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน วันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๑๖ นายตีภรณ์ ช่างเหล็ก อายุ ๖๔ ปี บ้านเลขที่ ๑๖ บ้านคอนโฆง ตำบลศิลาเอง อำเภอปัว จังหวัดน่าน วันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๑๖

⁴² สัมภาษณ์นายทา แสนนันทะ ช่างแล้ว.

⁴³ สัมภาษณ์นายท้าว เฒาทิ อายุ ๑๖ ปี บ้านเลขที่ ๑๒๖ บ้านคอนบุง ตำบลศรีภูมิ อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๑๖

⁴⁴ บุญยัง พุทธิ, “สู่ขวัญข้าว” ไซมอนพาดส์ ฉบับเดือนมกราคม ๒๕๑๑, หน้า ๔๔.

⁴⁵ สัมภาษณ์นายพวย คำสน อายุ ๑๖ ปี บ้านเลขที่ ๒๑ บ้านทุ่งเชียง ตำบลอม อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๑๖

พิธีกรรมอีกอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการทำนา คือ การสู่ขวัญควาย หลังจากฤดูการทำนาแล้ว ชาวบ้านจะทำพิธีสู่ขวัญควายเพื่อเป็นการขอสุมาลาโทษที่ได้ใช้งานและเขียนตีควายในระหว่างการทำนา พิธีสู่ขวัญควายแสดงถึงความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างคนกับควาย ความผูกพันและความรู้คุณที่คนมีต่อควาย พิธีสู่ขวัญควายนี้เจ้าของควายอาจจะทำเองหรือมีหมอขวัญมาทำพิธีให้ เครื่องสู่ขวัญได้แก่ ไก่๑-๒ คู่ ดอกไม้ เทียน ๖ คู่ น้ำส้มป่อย หากเป็นควายตัวผู้จะใส่มีด เพราะเป็นขวัญควาย หากเป็นควายตัวเมียจะใส่เสื่อ ช้อน กระจกเงา หวี และเงินค่าทำขวัญ นำเอาใส่กระดังงารวมกัน นำมาวางไว้ใกล้ๆตัวควาย นำกรวยดอกไม้และเทียนสวมไว้ที่เขาคาว ก่อนที่จะเอาค้ำสายลึงจันผูกเขาคาว จะมีการเรียกขวัญควายก่อน เอาหญ้าแห้งหญ้าไทรป้อนให้ควายกิน เพราะเชื่อว่าจะทำให้ควายกินข้าวไม่เปลือง นำเอาต้นข้าวที่จะใช้ปลูกในนามาให้ควายกัดก่อนเพื่อให้เป็นสิริมงคล^{๑๖} ประเพณีทำขวัญควายนี้แพร่หลายในกลุ่มวัฒนธรรมข้าว ในกลุ่มชาวจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นกลุ่มที่พูดภาษาล้านนาภาษาไทยและไทและทำนาเป็นอาชีพหลักก็มีประเพณีนี้เช่นกัน และมีจุดประสงค์เช่นเดียวกันในการแสดงความสำนึกในความสำคัญของควายต่อการดำรงชีพของคน

ประเพณีของชุมชน

ชาวลื้อนับถือพุทธศาสนาแบบชาวบ้านที่ผสมผสานพุทธศาสนาเข้ากับความเชื่อซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิม และยังผสมผสานกับความเชื่ออื่นๆในศาสนาพราหมณ์ ทำให้พุทธศาสนาของชาวบ้านมีลักษณะพิเศษ แต่ละเรือนจะมีหิ้งพระและหิ้งมืออยู่ด้วยกัน หมู่บ้านใหญ่ๆจะมีวัดของตนเอง ส่วนหมู่บ้านเล็กๆมีคนน้อยจะไปร่วมทำบุญกับวัดที่อยู่ใกล้เคียง แต่ทุกๆหมู่บ้านจะมีหอผีเฉพาะของตนเอง ทำให้เกิดประเพณีเฉพาะของชุมชนนั้นๆ ประเพณีชุมชนที่สำคัญ คือ พิธีเลี้ยงผีบ้านหรือเทวดาบ้าน พิธีเลี้ยงใจบ้านหรือจึงบ้าน

ลึกลับความเชื่อถือผีเป็นพัฒนาการความเชื่อพื้นฐานของมนุษย์ ที่จะมีการปรับเปลี่ยนไปตามโครงสร้างและพัฒนาการของสังคม เป็นความเชื่อเก่าแก่ดั้งเดิมมาตั้งแต่สมัยบุพกาล ซึ่งมักจะมีร่องรอยคงอยู่ในจารีตประเพณี ศิลปะ วัฒนธรรมและพฤติกรรมของมนุษย์ไม่มากนักน้อย ในสมัยสังคมที่มีความเจริญขึ้น คนจะค่อยๆลดความเชื่อถือผีลง หันมานับถือพระเจ้า ซึ่งก็คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มองไม่เห็นแต่มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เหนือมนุษย์เหนือธรรมชาติเช่นเดียวกับผี การประกอบพิธีกรรมจะแตกต่างกันไป จุดประสงค์ของพิธีกรรมก็จะแตกต่างกันด้วย มีความพยายามที่จะแสวงหาคำตอบเกี่ยวกับชาติหน้าอย่างมีเหตุมีผล มีหลักปรัชญาที่ซับซ้อนกว่าเดิม

^{๑๖} สืบจากฉันทนาวิเชียร ศึกษารศ ๑๕๖ ปี บ้านเลขที่ ๖ บ้านหัวคอก ตำบลศิลาแดง อำเภอปัว จังหวัดน่าน วันที่ ๑ มิถุนายน ๒๕๑๖ นายเขียน สุทธิพลวง ๑๕๖ ปี บ้านเลขที่ ๑๖ บ้านคองแก้ว ตำบลศิลาเพชร อำเภอปัว จังหวัดน่าน วันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๑๖

คติความเชื่อถือผีได้ถูกหล่อหลอมเข้ากับ “ฮีดบ้านคลองเมือง” ของชาวลื้อมาแต่ดั้งเดิม เมื่อชาวลื้อตั้งหมู่บ้านก็มีธรรมเนียมว่า จะต้องตั้งนายบ้านปกครองและในขณะที่เดียวกันต้องตั้งใจบ้าน และเทวดาบ้านควบคู่กันไปด้วย นายบ้านในฐานะผู้ปกครองและผู้คุ้มครองดูแลชาวบ้านได้รับผลตอบแทนเป็นภาษี ส่วนแบ่งผลผลิตและแรงงาน ส่วนเทวดาบ้าน ผีบ้าน หรือเลื้อบ้านจะได้รับการเลี้ยง โดยมีเครื่องเช่นสังเวทตามจารีตประเพณีโบราณที่ถือปฏิบัติสืบกันมา เมื่อมีงานสำคัญของชุมชน เช่น การขึ้นบ้านใหม่หรืองานแต่งงานก็ต้องเช่นไหว้บอกกล่าวผีบ้านให้รู้

ประเพณีเลี้ยงผีบ้านของชาวลื้อ มุ่งที่จะแสดงความเคารพยำเกรงต่อผี ตอบแทนและขอความช่วยเหลือจากผี ผีบ้านหรือเทวดาบ้านของชาวลื้อ คือ บรรพบุรุษหรือผู้นำชุมชนที่ชาวบ้านเคารพนับถือ เมื่อตายไปจึงได้รับการยกย่องให้เป็นผีอารักษ์ของหมู่บ้านหรือชุมชนนั้นๆ ลักษณะเฉพาะที่น่าสนใจสำหรับชาวลื้อในเมืองน่าน คือ การนำเอาผีบรรพบุรุษหรือผีผู้นำจากบ้านเดิมของตนมายังหมู่บ้านที่มาตั้งถิ่นฐานใหม่ด้วย เช่น บ้านสบยางซึ่งมาจากเมืองยอง มีเจ้าผาค่า เจ้าหลวงภูคา เจ้าหลวงอาญา ญาอุ เจ้าอินหวัน เจ้าหลักเมือง และเจ้าหลวงบ่อน้อย ต่างเป็นผีมาจากเมืองยองและคอกยูกา^๓ บ้านต้นฮ้างเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองดำและ ผีเมืองอุ บ้านผู้เลี้ยงผีเมืองผู้ บ้านทุ่งศรีบุญอินหรือบ้านป่าตองเลี้ยงผีเจ้าหลวงภูคา บ้านด่อนและบ้านลอมกลางเลี้ยงผีเจ้าหลวงเชียงลาบ บ้านดอนไชยเลี้ยงผีเจ้าเมืองเชียงรุ่ง บ้านศรีมูลหรือบ้านทุ่งรัตนาลัยเลี้ยงผีเจ้าหมวกคำ เจ้าคำเขียว เหมือนกับชาวเมืองเชียงรุ่ง^๔ บ้านสี่ชัยเลี้ยงผีเจ้าหลวงจอมแจ้ง บ้านต้นตกลี้ยงผีเมืองเงิน บ้านนาบ้านเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองดำ ผีเมืองเชียงลาบ บ้านสันติสุขเลี้ยงผีเจ้าหลวงเชียงลาบ บ้านฮ้อยเลี้ยงผีเจ้าฟ้าฮ้อยเป็นผีเมืองแมนมาจากสิบสองปันนา บ้านหนองแดงเลี้ยงผีเจ้าหลวงแสนตาจากเชียงของและผีเจ้าหลวงสมยชจากเชียงลาบ ส่วนบ้านศรีอุคม์เลี้ยงผีเจ้าฟ้าฮ้อยจากเมืองยอง

นอกจากนี้ยังมีการนับถือผีที่เป็นบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ เช่น บ้านมอนมีผีเจ้าแก้วเจียนหรือเจ้าแก้วเกียน เจ้าพญาผานองซึ่งเป็นลูกพญาภูคาผู้ก่อตั้งเมืองน่าน ถือว่าเป็นผีพญาเจ้าเมืองผู้รักษาเมืองปัวอยู่ที่วัดเวียงสะกัก ได้มาช่วยไล่ผีร้ายในหมู่บ้านให้ ชาวบ้านจึงเลื่อมใสศรัทธา ในเดือนสี่ ขึ้นสี่ค่ำจะทำพิธีเลี้ยงผีเจ้าแก้วเกียนที่ด้นมอนเก่าซึ่งถือว่าเป็นต้นไม้ประจำหมู่บ้าน เชื่อกันว่าผีเจ้าแก้วเกียนจะขี่เสื่อลงมาจากคอกยูกา เพื่อมาเข้าทรงทำนายทายทักเหตุการณ์ต่างๆ แต่ก่อนที่จะเข้าทรงจะต้องมีช่างขอมมาขอลัญเชิญให้เสด็จมา หากมีผู้ใดทำให้ขัดเคืองใจจะแสดงอิทธิฤทธิ์ทำให้คนนั้นนอนหลับไม่ได้สติไปเป็นเวลาหนึ่งสัปดาห์ และสิ่งที่ผีบอกผ่านคนทรงมักจะเกิดขึ้นจริง เช่น

^๓ สัมภาษณ์นายชก แสงบัณฑิต อายุ ๘๘ ปี บ้านเลขที่ ๕๐ หมู่ ๘ บ้านตาบวม ต.บ้านหลวง อ.สันติสุข น่าน วันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๑๖.

^๔ วิเศษพร ธรรมภูษ, “ความเชื่อและพิธีกรรมของไทเข-ไทที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาชาวบ้าน : ศักยภาพผีลื้อ” เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง ความเชื่อและพิธีกรรม ภูมิปัญญาชาวบ้านไทเข-ไท วันที่ ๑๐-๑๔ มิถุนายน ๒๕๑๗ ณ โรงแรมทิวาตะวัน , หน้า ๒๒.

บอกว่าจะมีรุ่นยุงก็มีจริง ๆ^{๔๑} เชื่อกันว่าผีเหล่านี้จะอำนวยความสะดวกและความอุดมสมบูรณ์ให้หากชาวบ้านเอาใจใส่ดูแลเช่นไหว้ตามประเพณี แต่ถ้าละเลยก็จะทำให้เกิดภัยพิบัติแก่หมู่บ้าน

ทุกครั้งที่มีการประเพณีเลี้ยงผีบ้าน ชาวบ้านจะต้องร่วมพิธีทุกครั้ง ถือว่าเป็นหน้าที่โดยตรงของชาวบ้านมีฉะนั้นจะถูกกล่าวหาว่าเป็นคนนอกกริต ชาวบ้านจะต้องมีส่วนร่วมในการจัดพิธี มีส่วนร่วมในการซื้อหรือจัดหาสัตว์หรือสิ่งของที่ใช้ในการเช่นไหว้ ระยะเวลาการเลี้ยงผีบ้านมักทำในเดือน ๔ และเดือน ๘ การเลี้ยงของแต่ละหมู่บ้านก็จะทำต่างกันไป

ตารางที่ พิธีเลี้ยงผีของหมู่บ้านถ้อยในจังหวัดน่าน

ผีบ้าน	สัตว์	เวลา	พิธีกรรม
บ้านต้นอ่าง ผีเจ้าหลวงเมืองลำ ผีเมืองถุ และผีเจ้าหลวงปุดอง	-	-	จัดเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำทุก ๓ ปี ผีเจ้าเมืองถุ และผีเจ้าหลวงปุดองเลี้ยงทุกปี
บ้านคอนมูล ผีบ้านและผีเจ้าหลวงเมืองลำ	ไก่ครอบครว้ละ ๑ ตัว	เดือน ๔ และ ๘	มีการเช่น ไก่ ดอกไม้เทียน และมีการรำไม้
บ้านหนองบัว ผีเจ้าหลวงเมืองลำและผีอื่นๆ	หมู วัว และควาย		
บ้านเลี้ยว ผีเจ้าหลวงขอมแห้ง	หมูใหญ่ ๑ ตัว	เดือน ๔ เวลาประมาณ ๑๐.๐๐ น	มีข้าวจ้ทำพิธี นำหมูเสร็จเอาเนื้อหมูมาปรุงอาหาร

^{๔๑} สัมภาษณ์ของ อ.บุญ ๑๗ ๑๐ ปี บ้านเลขที่ ๕๔ หมู่ที่ ๑๐ บ้านนอม ต.เปือ อ.เป่า จ.น่าน วันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๑๖.

ผีบ้าน	สัตว์	เวลา	พิธีกรรม
บ้านลอมกลาง ผีเจ้าหลวงเชียงลาบ	หมู	ปาง ๘ ออก ๑๒ คำ ก่อนฤดูทำนา	เช่นเดียวกับ และคอกไม้ เทียน มีข้าวจ้ำหรือเก้า ผีเป็นผู้จัดการเรียโรเงิน จากชาวบ้าน
บ้านผู้ ผีเจ้าหลวงคำแดง ผีเมือง อยู่ที่บ้านหัวเมือง	ไก่หรือหมู	เดือน ๗ หรือเวลาเดิน ทางไปศึกษาต่อ	มีการราไม้เสียงทายคว่า ผีจะมาหรือไม่ เชื่อว่า เป็นผีคุ้มครองหมู่บ้าน
บ้านทุ่งฆ้อง ผีเจ้าหลวงเชียงลาบ	ไก่บ้านละ ๑ ตัว	เดิมเลี้ยงปาง ๘ ปัจจุบัน เลี้ยงเมื่อเจ็บป่วย	ไม่มีผู้สืบทอด
บ้านถ่อน ผีเจ้าหลวงเชียงลาบ		เลี้ยงเมื่อเจ็บป่วย	ไม่ค่อยเลี้ยงแล้ว
บ้านนาคำ ผีเจ้าหลวงปู่คา	วัว ควาย หมู		ในพิธีมีการพ้อนคำ มี การทรงเจ้าหลวง คน ทรงมักเป็นผู้หญิง มี การนำเครื่องทรงของเจ้า หลวงมาตั้งไว้เป็นการ เชิญให้ลงมา
บ้านทุ่งรัตนา ผีเจ้าหลวงหมวกคำ ผีเจ้า คำเขียว	ไก่	ปาง ๘ แรม ๑๒ คำ	มีข้าวจ้ำหรือเก้าผีทำพิธี เสียงทายโดยใช้หีบข้าว ถ้าได้จำนวนคู่หมายถึงผี อิ่มแล้ว
บ้านป่าดอง ผีเจ้าหลวงปู่คา	ไก่ ๑๒ คู่	เดือน ๗ ๓ ปีครั้ง	ใช้เทียน ๘ คู่และมีการ ฮ่า
บ้านทุ่งศรีบุญยืน	ไก่ ๑ คู่ เทียน ๘ หรือ ๑๒	เดือน ๔-๕	เลี้ยงผีเจ้าหลวงปู่คาที่ บ้านป่าดอง
บ้านคอนไชย ผีเจ้าเมืองเชียงรุ่ง	หมู ๑ ตัว ไก่ ๑๒ คู่	เดือน ๔ และเดือน ๘	
บ้านต้นคก			

ผีเมืองเงิน ผีบ้านหมี่			
ผีบ้าน	สัตว์	เวลา	พิธีกรรม
บ้านหัวน้ำ ผีเมืองเงิน ผีบ้านหมี่ ผี นางโย			ผีของบ้านหัวน้ำคือ ผี เมืองเงิน แต่ชาวบ้าน นิยมไปเลี้ยงผีบ้านหมี่ที่ บ้านฝายและผีนางโยที่ บ้านป่าอ้อย
บ้านฝาย ผีนางโย ผีบ้านหมี่		เดือน ๔ สามปีเลี้ยงครั้ง	ผีนางโยมาจากเมืองของ มีการเลี้ยงตาย โดยใช้ ไข่ ๓ ฟอง
บ้านนาป่า ผีเจ้าหลวงปู่เลา ผีเมือง ล้ำ ผีเมืองเชียงลาบ	ไก่	เดือน ๔ เดือน ๘	
บ้านสันติสุข ผีเมืองเชียงลาบ ผีเจ้า หลวงปู่เลา ผีเจ้าหลวง เมืองล้ำ	หมู	๓ ปีเลี้ยงครั้ง	ดอกไม้เทียน ๔ คู่ ฆ่า หมูทำอาหารใส่ถาดเช่น มีการคว่าไม้เชิญผี
บ้านคอนแก้ว เจ้าพ่อพญาแก้ว		เดือนเมษายน	
บ้านซอน เจ้าหลวงสบหลาย เจ้าหลวงสบคา	หมู	เดือน ๕ สามปีครั้ง เวลา ลูกหลานไปสอบเลี้ยงหัว หมู	หมาก พลุ รูปเทียน มี หอใหญ่
บ้านป่าลาน ผีเจ้าฟ้า		เดือน ๗ ทุกปี	
บ้านมอน ผีเจ้าแก้วเกื้อน เจ้าพญาผา นอง			

ผีบ้าน	สัตว์	เวลา	พิธีกรรม
บ้านร้องแง ผีเจ้าหลวงช้างเผือกกา เขียว			
บ้านอ้อ ผีเจ้าฟ้าน้อย ผีเมืองแมน			
บ้านหนองแดง ผีเจ้าหลวงแสนตา ผีเจ้า หลวงสมยศ เจ้าพ่อน้ำจ้ำ หลวงปู่ธรรมยศ		เดือน ๔ และเดือน ธันวาคมก่อนเอาข้าว ออกจากรนาใส่ยุ้ง	ผีเจ้าหลวงแสนตามาจาก เรียงของ เจ้าหลวงสมยศ มาจากเชียงตาบ
บ้านศรีอุดม ผีเจ้าฟ้าน้อย			เจ้าฟ้าน้อยมาจากเมือง ของ
บ้านป่าจิว เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก			
บ้านคาหลัก ผีเจ้าปู่คำแดง			มีผีตระกูลเมืองจุน ตระกูลเหล็กและยาขวา และเลี้ยงผีขมุคือเจ้าปัด เจ้าแทนไว้ดูแลไร่นา ไร่ หมาเลี้ยง
บ้านผาสิงห์ ไม่มีชื่อ	ไก่และไข่	ปีละ ๒ ครั้ง เดือน ๔ และเดือน ๘ ออก ๑๓ คำ	
บ้านปางสาม ผีบ้านท่า ผีเจ้าหลวงช้าง ผีท้าวผาบ	ไก่ หมู	เดือน ๔	มีคนทรงเป็นหญิงแก่ มี หอคืออยู่ใกล้ๆกับผีเจ้า หลวงช้างและผีท้าวผาบ

ผีบ้าน	สัตว์	เวลา	พิธีกรรม
บ้านสบยาง ผีเจ้าผาบคำ เจ้าหลวง อาด พญาอุ เจ้าหลัก เมือง เจ้าหลวงบ่อหน้อย	ไก่ ๕ ตัว หมู ๑ ตัว หรือหัวหมู เดิมเลี้ยงวัว	เดือน ๕ เดือน ๖	จัดขันดอกไม้ ๓ ชั้น ใช้ ดอกไม้สีขาวเท่านั้น มี น้ำอบน้ำหอม ผู้ทำพิธี คือ ข้าวจ๋า และคนใจอีก ๖ คน มีการลงเจ้าหลวง โดยใช้ซอพิณบรรเลง คนทรงเป็นผู้หญิงสวม โสร่งเสื้อแขนยาวและ โพกหัว

การเลี้ยงผีหรือการประกอบพิธีกรรมภูษามีนี้นั้นในระดับหมู่บ้านจะทำแบบง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน มีผู้ประกอบพิธีเรียกว่า ข้าวจ๋า เป็นผู้อัญเชิญผีมารับเครื่องเซ่นสังเวย ขอร้องให้คุ้มครองดูแลชาวบ้าน ให้อยู่ดีกินดี มีข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ เพาะปลูกได้ผลผลิตให้มาก การพิสูจน์ว่าผีมาหรือยัง ผี อิ่มหรือยัง มักทำโดยการวามไม้ เชื่อว่าถ้าไม้ยาวขึ้นกว่าเดิมแปลว่าผีมาแล้วหรือกินเครื่องเซ่นอิ่มแล้ว ในบางหมู่บ้านที่มีผีบ้านเป็นผีเจ้านายหรือเจ้าเมือง การเช่นสรวงก็จะซับซ้อนขึ้น เช่น การเลี้ยงผีเจ้า หลวงเมืองลำที่บ้านหนองบัว ตำบลศรีภูมิ อำเภอท่าวังผา หรือ การเลี้ยงผีเจ้าหลวงช้างเผือกงาช้างที่บ้าน รื่องแวง เป็นพิธีใหญ่มีขันทอนและรายละเอียดมาก

การเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำที่บ้านหนองบัว⁵⁰ เป็นพิธีสำหรับคนจาก ๓ หมู่บ้าน คือ บ้าน หนองบัว บ้านต้นฮ้างและบ้านคอนมูล มาร่วมกันประกอบพิธีเพราะเป็นชาวบ้านที่มาจากเมืองลำด้วยกัน การเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำปัจจุบันถูกเรียกอย่างเป็นทางการว่า “ประเพณีบวงสรวงดวงวิญญาณ เจ้าหลวงเมืองลำ” กระทำกันทุก ๓ ปีเรียกว่า “สามปีสี่รวงข้าว” เดิมเรียกว่าประเพณีอยู่กำหรือเข้ากำ เมือง ใช้เวลารวมทั้งหมด ๓ วัน โดยเลือกเอาวันดีที่สุดในเดือนยี่หรือเดือนธันวาคม พิธีเริ่มในวัน แรกเวลาสี่โมงเย็นโดย มีการปิดทางเข้าออกหมู่บ้าน ติดตามหลวมเป็นสัญลักษณ์ ผู้ฝ่าฝืนจะถูกปรับ เวลาประมาณห้าโมงเย็น มีการเชิญเจ้าเมืองซึ่งเป็นชาวบ้านจากบ้านคอนมูล เป็นบุคคลที่สืบเชื้อสาย มาจากเจ้าหลวงเมืองลำจริงๆ และหมอมือเลือกมาจากชาวบ้านบ้านหนองบัว เป็นผู้ประกอบพิธี ถวายเครื่องเซ่นให้แก่วิญญาณเจ้าหลวงเรียกว่า จ้ายัก ผู้ประกอบพิธีนี้ไม่ได้ทำเป็นอาชีพ ในเวลาอื่นก็

⁵⁰ ประเพณีบวงสรวงดวงวิญญาณเจ้าหลวงเมืองลำ ๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๖. เอกสาร ไร่องาน หน้า ๑-๒.

ดำรงชีวิตเหมือนชาวบ้านทั่วไป คือ ทำมาหากินเพาะปลูกค้าขายตามปกติ ชาวบ้านจะแห่เจ้าเมืองและหมอมืองมาขังบริเวณใจกลางหมู่บ้านหนองบัว ซึ่งจัดไว้เป็นที่พักของเจ้าเมืองและหมอเมืองระหว่างพิธีกรรมมีการเล่นต่างๆอย่างสนุกสนาน เช่น การโยนหมากกอนของหนุ่มสาว เป็นการเกี่ยวพาราสีทำความคุ้นเคยกัน ใครรับไม่ได้ก็ถูกยี้ดของเครื่องประดับต่าง ต้องไถ่คืนด้วยเงินหรือของเล็กๆน้อยๆ นอกจากนี้มีการเล่นตะกร้อวง และตะกร้อข้ามตาข่าย ผู้แพ้ต้องแบกขอนไม้ไปรอบๆวง

ในวันที่สองถือเป็นวันประกอบพิธีอันสำคัญนี้ ชาวบ้านจัดขบวนแห่เจ้าเมืองและหมอเมืองไปยังที่ประกอบพิธี เจ้าเมืองแต่งกายด้วยชุดสีแดง มีผ้าคลุมและหมวกสีเดียวกัน บริเวณที่ประกอบพิธีอยู่ใจกลางหมู่บ้านหนองบัว ชาวบ้านจัดที่พักสำหรับเจ้าเมืองและหมอเมือง ขบวนของหมอเมืองประกอบด้วยบ่าวหมอสวมแต่กางเกงไม่สวมเสื้อ แยกขนสิ่งของที่将在พิธีเข้าร่วมขบวนและโห่ร้องอิงคะเนิงมาตลอดทาง เมื่อมาถึงที่พักของเจ้าเมือง หมอเมืองจะหยุดพักทักทาย โดยทั้งสองเหยียบบนตาบหลักคนละแผ่น หมอเมืองจะร้องทักตามธรรมเนียมว่า “เจ้าเมืองฮ้องหมอเมืองมาสัง” เจ้าเมืองตอบว่า “สองปีฮาม สามปีคอบ ขอบคังมน ผิเมืองถูกจ้ำค้ำเมืองถูกกิน หมอเมืองมาเดือน ฮื่อหมอเมืองนั่งตั่ง หมอเมืองเซา” หลังจากนั้นบ่าวหมอมองจะยกหมากเมียงและของกินเล็กๆน้อยๆมาให้หมอเมืองกิน เมื่อพักทักทายเสร็จขบวนของหมอมองเมืองจะเคลื่อนย้ายไปอยู่ที่หอประกอบพิธี ส่วนเจ้าเมืองอยู่ที่เดิม

บริเวณพิธีที่มีหอใหญ่หนึ่งหอสำหรับเจ้าหลวงและหอเล็กอีกหลายหอสำหรับบริวาร หมอเมืองเริ่มพิธีด้วยการเลี้ยงบริวารของเจ้าหลวงด้วยไก่ เมื่อเสร็จแล้วจึงเริ่มการเลี้ยงเจ้าหลวงด้วยสัตว์สี่เท้า คือ ควาย วัว และหมูอย่างละหนึ่งตัว เพมขมาคจะฆ่าสัตว์ให้ตายในบริเวณนั้นแล้วบ่าวหมอมองเป็นผู้ฆ่าและนำเนื้อไปให้หมอมองสังเวยเจ้าหลวง

ในวันที่สามชาวบ้านจะเลี้ยงบริวารของเจ้าหลวงที่ไม่ได้ร่วมในพิธีวันก่อน มีการเลี้ยงผีฆ่าที่บ้านต้นฮ่าง ผีแมนที่บ้านคอนมูล และเลี้ยงเทวดาบ้านหนองบัวในเวลาประมาณสี่โมงเย็น หลังจากนั้นเวลาห้าโมงเย็นจึงส่งเจ้าเมืองและหมอเมืองกลับบ้าน เก็บตาเหลวเป็นสัญลักษณ์การเปิดหมู่บ้านให้เข้าออกได้ตามปกติ

ข้อที่น่าสังเกตสำหรับ “พิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวง” ซึ่งถูกเปลี่ยนชื่อให้เป็น “พิธีบวงสรวงดวงวิญญาณเจ้าหลวงเมืองลำ” คือ ความพยายามที่จะรักษา รื้อฟื้น และเผยแพร่เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวลื้อในชุมชนนั้น เพื่อให้เกิดความขลังยิ่งขึ้น จึงมีการค้นคว้าเอาขั้นตอนการประกอบพิธีแบบดั้งเดิมขึ้นมาใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการฆ่าสัตว์สังเวยตามที่ปรากฏรายละเอียดในหนังสือเรื่องไทยสิบ

สองปีนาของบุญช่วย ศรีสวัสดิ์^๑ ดังนั้นในระยะหลังได้มีการเพิ่มเติมพิธีกรรมให้สอดคล้องกับ ข้อมูลที่บุญช่วยได้เขียนไว้เกี่ยวกับการเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำที่สิบสองปีนา ความพยายามในการ เผยแพร่วัฒนธรรมนี้เห็นได้จากการอนุญาตให้บุคคลภายนอกเข้ามา “ชม” พิธีกรรมได้โดยการขาย บัตรผ่านประตูแทนการเสียค่าปรับในการละเมิดพิธีในบ้านของชาวลื้อสำหรับคนที่บังเอิญผ่านเข้ามาใน หมู่บ้านระหว่างพิธี ปัจจุบันผู้ร่วมพิธีไม่มีเพียงชาวบ้านเท่านั้น แต่มีสื่อมวลชน นักวิชาการ นักท่องเที่ยว และผู้สนใจทั่วไปด้วย ไม่มีการห้ามผู้หญิงเข้าร่วมพิธีเหมือนที่เมืองลำ มีการบริจาคเงินสมทบ ทุนในการประกอบพิธี มีการแสดงของลูกหลานชาวลื้อหลายชุด ลักษณะของงานเหมือนกับงานปอย ทั่วๆไป มีเครื่องเสียงทันสมัย เปิดเพลงตามความนิยม มีพ่อค้าแม่ขายมาขายอาหารและเครื่องดื่ม ข้าราชการระดับสูงของอำเภอให้เกียรติมาร่วมพิธี มีการสร้างอนุสาวรีย์ของเจ้าหลวงเมืองลำอย่าง ถาวร เพื่อให้ลูกหลานได้กราบไหว้บูชา ความรู้สึกของชาวบ้านต่อผีเจ้าหลวงเปลี่ยนจากผีที่ดุร้ายน่า กลัว มาเป็นบรรพบุรุษที่ทำหน้าที่คุ้มครองลูกหลานให้อยู่ดีมีสุข

การเลี้ยงผีที่สำคัญอีกงานหนึ่งของชาวลื้อที่เมืองน่าน คือ การเลี้ยงผีเจ้าหลวงช้างเผือกงา เขียว มีชื่ออย่างเป็นทางการเช่นกันว่า “พิธีบวงสรวงดวงวิญญาณเจ้าหลวงช้างเผือกงาเขียว”^๒ ทำปี ละ ๓ ครั้ง แต่แต่ละครั้งเรียกว่า “ปาง” ได้แก่ ปาง๔ออก๖ คำ ปาง๖ออก๔ คำ และปาง๘ออก ๑๒ คำ บริเวณที่ประกอบพิธี มีศาลเจ้าหลวงช้างเผือกงาเขียวเป็นศาลไม้ มีอนุสาวรีย์เจ้าหลวงที่เพิ่งสร้าง เสร็จเมื่อปีพ.ศ ๒๕๒๕ เจ้าหลวงช้างเผือกงาเขียวนั้นเดิมเป็นเจ้าเมืองเลน เมื่อเกิดศึกสงครามที่สิบสองปีนาได้ติดตามพญาแสนเมืองแก้วกษัตริย์ของสิบสองปีนาทำสงครามแต่พ่ายแพ้ จึงพาแม่ทัพ นายกอง คือ ท้าวแก้วปันเมือง ท้าววรรณะ ท้าวเหล็กไฟ ท้าวเต๋อและบริวารมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ร่อง น้ำแ่ง ซึ่งเป็นที่อุดมสมบูรณ์จนกลายเป็นหมู่บ้าน เมื่อถึงแก่กรรมชาวบ้านจึงตั้งให้เป็นผีบ้านโดยสร้าง หอให้อยู่ และมีการเซ่นสรวงทุกปีโดยชาวบ้านรวมเงินกันซื้อเครื่องเซ่นสังเวย

เครื่องเซ่นเจ้าหลวงช้างเผือกงาเขียว มี หมากพลู มะพร้าว ผลไม้ ข้าว ขนมนและไก่หนึ่งลูก ๖ ตัว เหล้า บุหรี่ซีโย ดอกไม้และเทียน จะไม่มีการใช้รูป ต่างจากการเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำที่จะไม่ ใช้สัตว์ใหญ่เลี้ยง นอกจากนี้ยังมีเครื่องเซ่นอีก ๑ สำหรับสำหรับความทุกข์ของเจ้าหลวง ซึ่งถือว่าเป็น บุคคลสำคัญมาก มีช่องทางพิเศษสำหรับให้ความทุกข์ขึ้นศาล และมีหลักสำหรับผูกขางและดันฮ้อย เป็นเครื่องเซ่นอีกด้วย

นอกจากประเพณีเลี้ยงผีบ้านผีเมืองแล้วแต่ละหมู่บ้านยังมีพิธีจึงบ้านหรือทานใจบ้าน ซึ่งทำ กันในช่วงวันปากปี เป็นการสืบทอดและสะเดาะเคราะห์ชาวบ้าน ผู้ใหญ่บ้านจะเป็นผู้นำนิมนต์พระ

^๑ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ไทยสิบสองปีนา เล่มสอง, หน้า ๑๕๔-๑๕๖..

^๒ คณะนักศึกษานิติวิทยาในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่, หน้า๔๖-๕๒.

มาสวดเจริญพระพุทธมนต์ ชาวบ้านนำข้าวของมารวมกัน มักเป็นอาหารที่สุกแล้ว ไม่มีการฆ่าสัตว์ สัตว์เวทเหมือนการเลี้ยงผี ชาวบ้านจะสร้างเป็นประรำใหญ่ มีการทำตาแหลวติดที่เข่นบ้านหรือประตูหมู่บ้าน โยงคาเชียวไปตามเรือนต่างๆ บางแห่งมีธรรมเนียมพิเศษของตน เช่น ในถิ่นสุดท้ายจะตีหมาจนตายแล้วเอาเนื้อมาปรุงอาหาร หรือแต่ละบ้านจะนำไก่มาปรุงอาหารเลี้ยงกัน^{๕๓} บางแห่งจะมีการละเล่นรื่นเริงต่างๆในตอนกลางคืน

ประเพณีต่างๆของชุมชนนี้ บางประเพณีก็ค่อยๆเลิกปฏิบัติ เช่น การฆ่าสัตว์เพื่อเลี้ยงผีบ้าน แต่บางแห่งก็มีการรื้อฟื้นขึ้นมาอีกเพื่อสร้างหรือฟื้นฟูเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตนเอง เพื่อสนองตอบต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ในแง่หนึ่งเป็นที่พึงทางจิตใจของคนในสังคมที่ขาดความมั่นคง ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วทำให้คนขาดความเชื่อมั่นในตนเองหันไปหาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยเหลือ มีการสร้างรูปปั้นของผีอารักษ์ให้เห็นเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น^{๕๔} ในอีกแง่หนึ่งประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์เหล่านี้เริ่มกลายเป็นจุดขายของการท่องเที่ยว มีการสร้างสรรปรุงแต่งพิธีกรรมให้ดูใจผู้ชม บางครั้งถึงกับมีการขายบัตรเข้าชมพิธีกรรม เอกลักษณ์ที่สร้างหรือฟื้นฟูขึ้นมาจึงจะมีส่วนทำให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี เพราะสามารถส่งเสริมและนำการท่องเที่ยวเข้ามาสู่หมู่บ้านทำให้สามารถขายผลผลิตท้องถิ่นได้มากยิ่งขึ้น

วิถีชีวิตของชาวลื้อในเมืองน่านเปลี่ยนไปตามยุคสมัย ความเจริญทางด้านเศรษฐกิจและทางด้านวัตถุที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้คนต้องปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ จากการเพาะปลูกและค้าขายเล็กๆน้อยๆ เพื่อยังชีพมาเป็นการค้าเพื่อการค้า มีการปลูกพืชการค้าอื่นๆ นอกจากข้าว เช่น การปลูกยาสูบ และการปลูกส้ม เป็นต้น มีการนำเอาเทคโนโลยีใหม่ทางการเกษตรมาใช้ เช่น การใช้ปุ๋ยเร่งการเจริญเติบโตของพืช เพิ่มความอุดมให้กับดิน การใช้ยาฆ่าแมลงและการใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคนและสัตว์ ชีวิตของชาวบ้านเริ่มห่างเหินจากธรรมชาติ พยายามที่จะใช้เทคโนโลยีเข้าควบคุมธรรมชาติแทนการประนีประนอมและทำตัวให้สอดคล้องกับสภาวะของธรรมชาติ คนหนุ่มสาวออกจากหมู่บ้านไปทำงานที่อื่นๆที่ให้รายได้ที่ดีกว่า ความสะดวกสบายจากเครื่องจักรเครื่องทุ่นแรงต่างๆทำให้ดูเหมือนว่าชาวบ้านมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โอกาสทางการศึกษาแบบสมัยใหม่ ทำให้ความคิดความเชื่อของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตดังกล่าวมีผลต่อพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรมของชาวบ้านด้วยเช่นกัน

^{๕๓} สัมภาษณ์นายบุญธรรม สีออก อายุ ๖๑ ปี บ้านเลขที่ ๑๓๕ บ้านเลขที่ ๑ บ้านชัย ศรีสวัสดิ์ อ.ปัว จ.น่าน วันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๖. และนายวงศ์ นครพิศ อายุ ๑๖ ปี บ้านเลขที่ ๑๖ บ้านร่องเม อ.ปัว อ.ปัว จ.น่าน วันที่ ๑ มิถุนายน ๒๕๖๖.

^{๕๔} รูปปั้นฟ้าหวนเมืองฮ่า และฟ้าหวนวังผือคาเชียว.